

Inhoud

In plaats van een opdracht	7
Woord vooraf	11
‘De zoon van de porseleinschilder’	13
Leipzig en Wenen	25
Dokter en echtgenoot	37
Onderweg	45
De duisternis tegemoet	71
Torgau en het Organon	113
Het decennium van de roem	173
Köthen en de herfstjaren	213
Voor de zuiverheid van de idee	257
Winterlente	313
Appendix: Onder het gesternte van het simile	363
Noten en literatuurverwijzingen	429

1. De landloper Hahnemann

Onderweg

“Want iemand aan wie God gaven heeft verleend, die moet ze voor geen goed, voor zilver noch voor goud verkopen of verpanden, maar moet een wezen hebben als een vagebond of pelgrim, die moordenaars noch dieven vreest en zijn vrije moed bewaart” - dat heeft Paracelsus van de ware arts geëist¹⁷, dat heeft de ware arts Hahnemann gedurende meer dan twee decennia van zijn leven moeten verwezenlijken.

Maar tussen de twee landlopers blijft een diep wezensverschil bestaan. “Alterius non sit, qui suus esse potest”, luidde de lijf- en wandelspreuk van Paracelsus: wie in staat is zichzelf te zijn, moet zich niet ondergeschikt maken aan een ander. Op zijn paardje, het zwaard met het levensreddende laudanum in de los te schroeven holle knop als enige begeleider, trok Paracelsus kriskras door het Avondland, ‘een man alleen’. De herbergen langs de wegen boden hem rust genoeg, hij verlangde geen andere, verlangde geen huis en haard, maar alleen de vrijheid om wille van God en de kunst, een ridder van de ‘vrije liberaliteit’: “Geen gebod mag over de mensen van de vrije liberaliteit worden uitgevaardigd, ze moeten zich ook niet aan de geboden onderwerpen, maar een vrij hart behouden.” De bezitloze die vrij is van alle bindingen, kan, rijker dan alle rijken, tegelijk de grote schenker zijn: “Heeft u dus een vrije gave, ga ermee om als de zon, wees vrolijk en vrij, laat uw schijnsel over en

over gaan, laat uw gave uitlopen uit uw schat zoals de aarde in de lente de bomen en tuinen doet uitlopen tot bloem en zaad. Wees kwistig in het uitdelen van uw gaven zoals de zee met haar vissen, en laat u door niemand hinderen, wie het ook moge zijn.”

Heel anders de landloper Hahnemann.

Terwijl Paracelsus vanuit de zekerheid van de begenadigde arts zichzelf en zijn werk toevertrouwt aan de straat, verdwijnt bij Hahnemann het vertrouwen in het beroep van arts meer en meer. Terwijl Paracelsus uit vrije keuze vagebond wordt, wordt Hahnemann door het dwingende lot over de ongeliefde weg gedreven. De man op het witte paardje is vrijgezel, zonder aardse bezittingen, de ander daarentegen heeft vrouw en kinderen, van jaar tot jaar wordt de familie groter, de kinderen worden ziek, lijden nood, maken kabaal, de vrouw kan verwijtende blikken niet altijd onderdrukken, het koper wil maar niet in goud veranderen, de krakende wielen van de huifkar willen niet stilstaan. Maar erger dan dat allemaal is de tweestrijd in Hahnemanns hart. Want het avonturiersleven blijft hem wezensvreemd, hij heeft er zelfs een hekel aan. Al dat zwerven gebeurt tegen zijn innerlijkste wil, en al zijn dromen gaan uit naar een geordend burgerlijk bestaan.

Meer dan twee decennia van zijn leven behoren toe aan de wegen, behoren bij het meest turbulente landloperslot dat de nieuwere geschiedenis van de geneeskunde kent. Daarna duurt het nog eens twee decennia, en de heer Hofrat¹⁸ kan eindelijk arm in arm met zijn echtgenote in de vroege namiddag de vaste wandeling rond het stadje maken, waarbij de inwoners hem eerbiedig groeten en zijn zes dochters de ouders, niet minder eerbiedig, in twee groepjes van drie op gepaste afstand volgen. En nog eens twee decennia: de stad Parijs haalt de wereldberoemde grijsaard binnen, die niet stilletjes uit de familiekring naar de nog stillere overkant mag vertrekken, maar die een late compensatie ontvangt voor een verloren mei; bloemen en lauweren en daarachter het graf.

Gommern, het armzalige gat waar de gemeente-arts Hahnemann met zijn jonge vrouw woont, is reeds de achtste etappe van zijn levensweg: Meißen, Leipzig, Wenen, Hermannstadt, Erlangen, Hettstedt en Dessau gingen eraan vooraf. Nog twintig steden en dorpjes staan hem als woonplaats te wachten, sommige daarvan verscheidene keren. Maar niet de talrijke woonplaatsen zijn beslissend voor zijn rusteloze lot, maar de wegen die ze verbinden. In chronologische volgorde markeren, afgezien van kortere reizen, de volgende 31 etappes als verblijfplaatsen Hahnemanns levensweg: Meißen, Leipzig, Wenen, Hermannstadt, Erlangen, Hettstedt, Dessau, Gommern, Dresden, Lockwitz, Leipzig, Stötteritz, Gotha, Molschleben, Göttingen, Pyrmont, Braunschweig, Wolfenbüttel, Königslutter, Gotha, Altona, Hamburg, Mölln, Machern, Eilenburg, Wittenberg, Dessau, Torgau, Leipzig, Köthen, Parijs.

In Gommern wordt bij het echtpaar Hahnemann in 1783 de eerste dochter, Henriette, geboren. Ze draagt de voornaam van haar moeder en is het enige kind van Hahnemann dat een stil, rustig lot beschoren was.

Nadat het eerste kind verschenen is, verschijnt nu ook zijn eerste boek. Het draagt de titel *Anleitung, alte Schäden und faule Geschwüre gründlich zu heilen* (Instructie om oude kwetsuren en rottende zweeren grondig te genezen). Weer is daarin een energieke hygiënist aan het woord, die tegen alcohol en koffie vecht, voor kwik- en loodhoudende geneesmiddelen waarschuwt en onverschrokken uitkomt voor wat hij van veearsten en van de geneeskundige kennis van de gewone man mocht leren. Achter deze verklaringen staat, duidelijk waarneembaar, reeds een diepe ontevredenheid met de academische geleerdheid in de medische branche. Wie daarin heeft gevonden wat zijn hart begeert, hoeft niet naar de veearst en de leek te lopen - en omgekeerd.

Uit het feit dat Hahnemann zijn vertaalwerkzaamheden in Gommern voortzet, blijkt dat hij er als arts maar een schamel inkomen

had. In de al meermalen aangehaalde autobiografische schets zegt hij met bittere humor: “Er had in deze kleine plaats nog nooit een arts geëxisteerd, men had daar geen zintuig voor.” Zo vertaalt hij dan maar, aangespoord door het vermoeden dat hij nog vele jaren uitsluitend van het vertalen zou moeten leven. Het boek dat hij kiest, is geschreven door ‘de heer Demachy’ en heet *Laborant im Großen oder Kunst, die chemischen Produkte fabrikmäßig zu verfertigen* (Laborant in het groot, of de kunst om chemische producten fabrieksmatig te vervaardigen). Het was in opdracht van de Franse Academie geschreven met de uitdrukkelijke bedoeling de chemische industrie te steunen - en Hahnemann, die zijn vertalingen door opmerkingen, aanvullingen en correcties altijd een meerwaarde placht mee te geven vergeleken bij het origineel, plaatst zich bewust in de lijn van dit boek. Hij heeft daarmee de Duitse chemische industrie in haar moeilijkste periode een onschatbare dienst bewezen en talrijke fabricagemethoden voor haar toepasbaar gemaakt, waarmee deze zich tot een grote macht ontwikkelde, die later hinderlijk en vijandig tegenover zijn levenswerk stond. Het boek, dat in 1785 in twee delen verscheen, wordt in de bewerking van Hahnemann dadelijk dankbaar aanvaard als het meest volledige en beste boek over de chemische fabrieksproducten dat beschikbaar is.

Als het op de markt komt, is Hahnemann reeds naar Dresden verhuisd. In Dresden verzamelt hij al zijn krachten om tot een manier van arts-zijn door te dringen, die aan zijn idealen beantwoordt. Tevergeefs. In de geneeskunde ontbreekt de zekerheid, en zodoende blijft ze een theoretisch labyrint of een woestijn zonder terugkeer voor empiristische Don Quichots.

Hoe vastbesloten Hahnemann is om de geneeskunde van nieuwe, gefundeerde methoden te voorzien, blijkt uit de diverse baanbrekende pogingen tot wetenschappelijke geneesmiddelvinding, die in de Dresdense periode vallen. Hij laat bijvoorbeeld verschillende zouten op de verse gal van een gefusilleerde inwer-

ken om orgaanpreparaten te verkrijgen. Met het experimenteren vanuit fysiologisch oogpunt, het verkrijgen van wetenschappelijk beredeneerbare geneesmiddelen en de gebruikmaking van de organische en anorganische chemie als medische hulpmethoden is hij beter vertrouwd dan de meesten van zijn beroepsgenoten. Hij geeft geschriften uit over arsenicumvergiftiging, geslachtsziekten, gal en galstenen, maar daarnaast ook een brochure tegen het wantrouwen dat omtrent het stoken met steenkool wordt gekoesterd, bovendien verschillende chemische verhandelingen, waaronder vooral de beschrijving van een nieuwe wijntest opzien baart. Enkele jaren later wordt 'Hahnemanns wijntest' in Pruisen tot officieel voorschrift verheven. In ambtelijke taal deelt de verordening van 7 september 1791 mee: "...deze dient ervoor om de dodelijke bijmengingen van loodhoudende stoffen zoals loodsuiker of zilverglim in zure of zuur geworden wijnen op te sporen. Deze stoffen zijn uiterst nadelig voor de menselijke gezondheid doordat ze een doorgaans ongeneeslijke verstopping of samensnoering van de innerlijke vaten veroorzaken met alle treurige gevolgen van dien, en ze zijn des te gevaarlijker omdat de werking zich slechts langzaam en in het begin onmerkbaar openbaart."

Twee motieven klinken hierbij op. Hier is iemand aan het werk die op de sluipende beschadigingen let, die de doorsneearts ontgaan. Een kenner van de uitwerkingen die chemische substanties op het menselijk organisme hebben, gaat het onheil na dat zogenaamd onschadelijke toevoegingen in genotmiddelen stichten. En hij doet dat zonder rekening te houden met daaruit voortkomende vijandschappen. De wijnhandelaren wiens zaken hij bederft, zullen hem zijn weg niet makkelijker maken. Maar ook bij de artsen probeert hij niet in het gevlij te komen, hoewel het financieel nog steeds zo slecht met hem gaat dat hij het terrein van zijn vertaalwerkzaamheden weldra zelfs moet uitbreiden tot het *Verhaal van Abélard en Héloïse*. In het geschrift over de arsenicumvergiftiging

schetst hij het beeld van een geneeskunde die zich verlaagd had “tot een ellendig broodgesprokkel, tot de verdoezeling van symptomen, tot een vernederende receptenhandel, (...) tot een handwerk dat de hippocraten onontwarbaar onder de stoet van franjedragende artsensijboeven mengt”. Het is de stem van een rusteloos werkende vakgeleerde die we hier horen, niet de stem van een kankerbaar. Teleurgestelde liefde spreekt eruit, en men moet ze als de echo van de hippocratische eed beschouwen, opgewekt door een onverkwikkelijke wereld.

Mannen zoals Paracelsus en Hahnemann roepen hun eigen harde lot altijd weer zelf over zich af. “Wie in staat is zichzelf te zijn, moet zich niet ondergeschikt maken aan een ander!”, roept de een. “Durf wijs te zijn!”, de ander. Beiden betalen er duur voor, beiden weten echter ook dat er waarden zijn waarvoor nooit te duur betaald kan worden om ze te verwezenlijken.

De weg van Paracelsus heeft via de alchemie tot een nieuwe manier van arts-zijn geleid. Hahnemanns weg leidt steeds meer naar de dochterwetenschap van die oeroude transmutatiekunst, de chemie. Hier, in het chemisch wereldbeeld, is zekerheid te vinden, vaste grond in plaats van de moerasbodem waarop de geneeskunde heer en meester is. Hij vertaalt niet alleen met passie Franse boeken over chemie - onder andere ook kleinere geschriften van Demachy, naar wiens *Laborant im Großen* in de Duitse uitgave veel vraag is - hij ontmoet in Dresden ook de toonaangevende chemicus van Frankrijk, de grote Lavoisier. Twee eigenaardige mannen, die daar tegenover elkaar staan! De Fransman een succesvol man, rijk, beroemd en zelfverzekerd. De Duitser wanhopig aan het worden van zijn vak, arm, doodop en een onzekere toekomst voor de boeg. De Fransman een virtuoos in het kwantitatieve werken en denken in de chemie, de Duitser geroepen om deze richting ooit te overwinnen en een grootmeester in het kwalitatieve werk met de stoffen en hun werkingen te worden. Wie de twee bekijkt zoals ze daar in het

Dresden van de jaren tachtig van de achttiende eeuw elkaar in de ogen kijken, zou Lavoisier het vervolg van een roemrijke carrière, Hahnemann daarentegen een spoorloos verdwijnen als zonderling voorspellen. Maar amper een decennium later rolt Lavoisiers hoofd in de mand achter de guillotine, terwijl Hahnemann er nog een halve eeuw de tijd voor neemt tot hij in dezelfde stad zijn intrek neemt, die voor Lavoisier noodlottig is geworden. Lavoisier heeft de ‘vuurgeest’, phlogiston, uit de chemie verdreven, Hahnemann heeft hem, cum grano salis, in de geneeskunde geïntroduceerd. Twee typische lotsbestemmingen uit de periode van de Verlichting.

Met zijn geschrift over de arsenicumvergiftiging zocht Hahnemann zijn toevlucht bij de forensische geneeskunde, die hij als de enige ‘vrijplaats voor de roem van de medicijnen’ beschouwt die nog overgebleven is in het algemene verval van de geneeskunde. De forensische geneeskunde heeft dat wat de normale geneeskunst mist: zekere opsporingsmogelijkheden en methoden die als wetenschappelijk bestempeld mogen worden. Maar wat een resignatie spreekt reeds uit de oriëntering op het nuchtere forensisch arts redt geen leven en geneest geen ziekte, maar stelt doodsoorzaken vast. Hij dient niet Aesculapius, maar Nemesis.

**Lees verder in het boek.
Hieronder volgt het tweede stukje:**

Hahnemann is bewaard gebleven voor het gevaar ontrouw te worden aan zijn roeping als geniale genezer in ruil voor een puur adviserende functie. Terwijl hij met de gal van lijken experimenteert en fysiologische proeven met honden doet om middelen tegen arsenicum-vergiftiging te ontdekken, zet zijn vrouw nog twee kinderen op de wereld. In 1786 wordt Friedrich, in 1788 Wilhelmine Hahnemann geboren. De stadsarts van Dresden, Wagner, een forensisch arts van groot aanzien en vriend van Hahnemann, overlijdt in hetzelfde jaar waarin de tweede dochter het levenslicht aanschouwt. Voor Hahnemann gaat daarmee een nieuwe deur open. Hij solliciteert naar de vrijgekomen functie van stadsarts,

is - een verbod oplegden en haar de catacomben in dreven. Rudolf Tischner heeft de bedoeling van de zogenaamde natuurwetenschappelijk-kritische richting, die hij met een des te beter geweten als woordvoerder kon dienen aangezien hij al helemaal geen homeopathisch arts is geworden, in de programmatische zin terwoord: “Men moet de homeopathie niet afbreken en vernietigen door ze in de hoogeneeskunde in te lijven.”⁵⁷ Effectief was hij haar inderdaad nauwelijks ten goede, zoals niet door verboden. Al was de oogarts Tischner in München werkzaam, zijn optiek wat betreft de homeopathie was helemaal de optiek van Leipzig - en vanuit Leipzig gingen ook, uit de school van de door de kliniek gehypnotiseerde homeopathie-verminker Hans Wapler, al de apostelen van het tischneriaanse vernietigings-evangelie het vrije veld in (zo niet direct in geografische zin, dan toch tenminste van daaruit intellectueel geïnsemineerd), die tot de dag van vandaag nog menen en propageren dat het procrustesbed voor de homeopaat belangrijker is dan het ziekbed.

2. Hahnemann wordt hoogleraar in Leipzig

Leipzig is de Dulcamara in Hahnemanns leven, de bitterzoete stad van beloftes en teleurstellingen, van de roem en tegelijkertijd de ondermijning daarvan.

In de herfst van 1811 komt de familie Hahnemann daar aan, in december drukt de *Reichsanzeiger* een oproep af tot de stichting van een Medisch Instituut waar de meester zelf zijn nieuwe systeem van geneeskunde volgens de wet aan gepromoveerde artsen wil uitleggen, “maar vooral in de praktijk, voor hun ogen bij patiënten wil toepassen” en de toehoorders in staat wil stellen om deze geneeswijze in alle gevallen zelf te kunnen beoefenen. “Tegen inzending van een gefrankeerde envelop worden nadere inlichtingen verstrekt.”

De geestelijke uitrusting voor een dergelijk instituut is nog completer geworden, want in hetzelfde jaar is ook het eerste deel van de *Reine Arzneimittellehre* verschenen, een omvangrijk werk

waarin alle symptomen van de verschillende beproefde stoffen zijn gepubliceerd, die de proefpersonen aan het eigen lichaam hebben waargenomen en zorgvuldig hebben genoteerd. De meeste van de ook vandaag nog gebruikelijke homeopathische hoofdmiddelen zijn daarin al te vinden. De overvloed aan symptomen is haast onoverzienbaar, in de meeste gevallen zijn het er vele honderden, bij sommige middelen zelfs meer dan duizend.

De heren gepromoveerde artsen die het boek ter hand nemen, slaan het geschrokken weer dicht. Dat moet men allemaal van buiten leren, onthouden, ja, zelfs virtuoos beheersen? Honderden en nog eens honderden afzonderlijke symptomen bij één enkel geneesmiddel moet men kennen, overzien, samenvoegen tot het beeld van een werking, om met deze stof vervolgens vanuit het gezichtspunt van het simile te kunnen handelen? Gek zou men ervan worden, ja, men zou het al moeten zijn, wilde men zich hier überhaupt serieus mee belasten. Hoe makkelijk is daarentegen toch de oude, traditionele geneesmiddelenleer, die elk van de stoffen kort en pregnant karakteriseert: laxerend, stoppend, maagversterkend, samentrekkend, opwekkend, urinedrijvend of verdovend. Dat zijn duidelijke indicaties, geheiligd door de officiële leer - en als die vreemde rebel uit Meißen beweert dat er niets achter zit behalve speculatie, ruwe empirie of een tegengestelde en vergankelijke primaire werking, laat hem dan maar zijn eigen methode in een overzichtelijke en makkelijke vorm gieten zodat ze met de school kan concurreren. In geen geval kan hij van artsen met een drukke praktijk verlangen dat ze zich door het duizendvoud van zijn symptomencatalogi heen worstelen.

Dus blijft het geplande instituut voor gepromoveerde artsen ongeopend. Hahnemann kan dat begrijpen. Steeds meer gespecialiseerd en verhard in hun causaal-analytische denkkader, vergroeid met de ingesleten beroepsroutine, kunnen eenmaal gevestigde artsen niet meer de spankracht opbrengen om volledig anders te gaan

denken. Farizeeën en schriftgeleerden zijn nooit de aangewezen figuren om nieuwe heilsimpulsen uit te dragen.

Anders staat het met de plooibare jonge mensen: hun innerlijk bevindt zich in de juiste toestand van creatieve indifferentie. Als het lukt de jeugd op te wekken en enthousiast te maken, dan zal ook de inspanning geëist mogen worden die het beheersen van de zuivere geneesmiddelenleer met zich meebrengt.

Hahnemann wendt zich tot de medische faculteit van de universiteit van Leipzig en vraagt wat de voorwaarden zijn voor een docentschap. Men verlangt ervoor vijftig talers van hem en de verdediging van een proefschrift “vanuit de bovenste kathedra met een respondent”.

In heel zijn leven heeft Hahnemann slechts één enkele keer datgene bezeten wat men gewoonlijk wereldwijsheid noemt. Hij was een stijfkop, een idealist door dik en dun, een Michael Kohlhaas, een Don Quichot, een fanatiekeling met zijn dromen en zijn inzichten, zijn missie en zijn waarachtigheid. Wanneer hij af en toe - zoals in het geval van het verdedigingsgeschrift tegen Hecker onder misbruik van de naam van zijn zoon - voorzichtig en slim wilde zijn, ging hij dubbel de fout in. De techniek van de diplomatie komt onder de zon van Meissen nauwelijks tot bloei.

Nu echter, met de sollicitatie naar de leerstoel in Leipzig, dwingt hij zichzelf waarachtig tot een wereldwijze houding. Naar we mogen aannemen, met ach en wee. De dissertatie die hij van de faculteit moet schrijven en openlijk verdedigen, wijdt hij aan de vraag of het antieke geneeskruid helleborus identiek is met de witte nieswortel, *Veratrum album*, waarbij hij tegelijk het gebruik van helleborus door de artsen in de Oudheid in kaart brengt. Er komt een document tot stand dat uitblinkt in saai degelijkheid, een even geleerd als overbodig bewijs voor de diepgaande feitenkennis van de auteur. In deze *Dissertatio historico-medica de Helleborismo Veterum* worden Hippocrates, Aretaeus, Galenus, Mesue, Avicenna, Herodotus, Ktesias,

Plinius, Pausanias, maar ook nieuwere auteurs zoals Paracelsus en von Haller ten tonele gevoerd om het probleem van de nieswortel op te helderen, waar Hahnemann net zo weinig in geïnteresseerd is als de medische faculteit van Leipzig. Geen woord over het simile, geen spoor van kritisch misnoegen is in deze studie te vinden; in plaats daarvan dwingt ze bewondering af voor de klassieke geleerdheid van degene die erop heeft zitten zwoegen. Er ligt iets van een schelmenstreek in de manier waarop Hahnemann hier het gilde met zijn eigen wapens tegemoet treedt: door de officiële, leerachtig taaie en met zuur arbeidswet geïmpregneerde poort tot het academisch docentschap wandelt, zonder een spier te vertrekken en geheel volgens de spelregels, de radicaalste rebel binnen op wie de wetenschappelijke geneeskunde ooit kon rekenen. Paracelsus is destijds als ‘woudezel van Einsiedeln’ met luid gebalk de universiteit van Bazel binnen komen vallen, Hahnemann nadert onder de vermomming van een reglementair verworven leerbevoegdheid. Op 26 juni 1812 verdedigt doctor Samuel Hahnemann overeenkomstig de voorschriften de inhoud van zijn proefschrift ‘vanuit de bovenste kathedraal’. De ‘respondent’ heet: Friedrich Hahnemann, baccalaureus medicinae. De twee glimlachen.

Als Hahnemann op 29 september 1812 zijn eerste colleges begint te geven, die regelmatig op woensdag en zaterdag van twee tot drie uur plaatsvinden, wemelt het in de collegezaal van eerlijk leergierige studenten, van artsen die naar bijscholing verlangen, en van mensen die komen snuffelen. De professoren van de faculteit hebben uiteraard verslaggevers gestuurd; hun waardigheid verbiedt het hun zelf aanwezig te zijn. Men mag ervan uitgaan dat de faculteit er alles aan heeft gedaan om Hahnemanns colleges op de minst wenselijke tijd van de dag in te roosteren. Tussen twee en drie uur ‘s middags is iedere student moe. De natuurlijke reactie op de intensieve arbeid ‘s ochtends valt dan samen met de niet minder natuurlijke moeheid ten gevolge van spijsverteringsprocessen. Op

geen enkel ander moment is de toehoorder in zo hoge mate gepre-disponeerd om tijdens het college te slapen.

Maar spoedig gebeurt er iets wat niemand had verwacht: Hahnemanns colleges blijken een attractie van een bijzonder soort te zijn, en meer en meer luisteraars stromen toe. Geenszins omwille van de homeopathie - dat gaat slechts op voor enkele serieuzen - maar vanwege de sensaties en omdat er iets te lachen valt.

De poging om de homeopathie vanuit de geheiligde kathedra van de alma mater te verkondigen, staat voor Hahnemann gelijk aan een priesterlijke opdracht. Als Schelling, de filosoof van de romantiek, op gevorderde leeftijd tot hoogleraar aan de Universiteit van Berlijn wordt benoemd, houdt hij zijn intocht voor zijn inaugurele rede aldaar in een golvend priestergewaad en onder begeleiding van wierookvatzwaaiende knapen: het ambt van leraar der wijsheid is een heilig ambt. In Berlijn lacht men daar niet om. Hahnemann, die ook pathos en waardigheid tentoonspreidt, gaat lang niet zo ver als Schelling, maar in Saksen is de stap van het verhevene tot het belachelijke helemaal niet nodig; voor de toehoorders lijken beide identiek, en ze gebruiken de voordracht van de genius als aanleiding tot geschater.

Leerlingen van Hahnemann hebben nauwkeurige beschrijvingen van zijn optreden bij de colleges nagelaten: Alles zit op de banken in gespannen verwachting. Ineens hoort men aan de andere kant van de docenteningang een keel schrapen, vervolgens wordt met een krachtige ruk twee keer de sleutel in het slot omgedraaid, de deur gaat open en Hahnemann treedt met afgemeten stappen binnen om zich plechtstatig naar de lessenaar te begeven. De schaarse haren van zijn kale hoofd zijn zorgvuldig gekapt en glanzen sneeuwwit. Boven het zwarte vest plooit zich, eveneens wit als sneeuw, fijn linnengoed. Een korte, nauwsluitende broek, met een koord vanuit de onderste knoop verbonden met de glimmend gepoetste kaplaarzen, waarboven het wit van de kousen schittert, maakt de opvallend

elegante garderobe compleet. Van de rondtrekkende, arme ridder in het grove wambuis, die zijn eigen brood moet kneden en zijn kinderen temidden van de rommel van de miserabele behuizing het abc moet leren, is niets meer overgebleven.

Na drie afgemeten stappen heeft Hahnemann de kathedre bereikt. Hij begroet zijn toehoorders met een onmerkbaar hoofdknikje en gaat vervolgens vol pathos op zijn stoel zitten nadat de panden van zijn rok zorgvuldig uit elkaar zijn geslagen. Nu opent hij zijn *Organon*, legt het horloge ernaast en begint de paragraaf die net aan de beurt is, plechtig voor te lezen. Tijdens de hierop volgende bespreking raakt hij meer en meer in extase, “met fonkelende, vuur schietende ogen en een hoogrode kleur op voorhoofd en gezicht”. Hij verwenst de oude geneesmethoden met donderstem naar de onderwereld en verklaart de waarheid van het simile met het vuur van een bezweerder. De studenten grijnzen, brullen, tieren. Enkel maken ijverig aantekeningen.

Het is het symbolische gebeuren in de menselijke cultuur- en geestesgeschiedenis van alle tijden: de baanbreker en genius raakt in koortsachtige ontroering, de kleine schare oplettende tijdgenoten streeft hem na, de meerderheid echter, die zich in het telkens heersende wereldbeeld prima thuis voelt, lacht zich een bult. Maar het duurt niet lang of alles reguleert zich weer vanzelf: de ontroerde wordt een onsterfelijke, uit hen die met hem mee streven, ontstaat de voortgang der tijden, naar de graven van de grijnzers daarentegen kraait al gauw geen haan meer.

Voor de handvol ware en welwillende academische toehoorders van Hahnemann wordt al heel gauw duidelijk dat er in wezen slechts drie mogelijkheden zijn om zieke mensen te behandelen. De eerste is dat men ze overlaat aan de geneeskracht van de natuur. Die is in veel gevallen voldoende om een ziekte te overwinnen, maar haar maatregelen zijn vaak grof, langdurig en pijnlijk - bijvoorbeeld wanneer botsplinters door ettering naar buiten worden gewerkt, of

bij innerlijke arbeid door middel van hoge en langdurige koorts, diarree enzovoorts. Een tweede manier is tegen de symptomen die de natuurlijke geneeskracht aan het organisme heeft voorgeschreven, onderdrukkend op te treden, zoals de allopatie doet. Daarmee zorgt men weliswaar voor een tijdelijke verlichting, maar ook voor een volledige vernietiging van datgene wat vanuit het innerlijk van het lichaam gebeurt om de situatie te redden. Als derde blijft er de homeopathische weg. De natuurgeneeskracht geneest zo goed en zo kwaad als het gaat, de bestrijdende methode versluiert de balans en richt schade aan, de meegaande methode daarentegen geneest volgens de regels van de kunst.

Dit is het beeld dat Hahnemann voor zijn toehoorders schetst. Het is belangrijk dit vanuit de huidige tijd opnieuw te overdenken. Hoe staat het er tegenwoordig mee?

De richting in de geneeskunde die de natuurlijke geneeskracht is toegedaan, heeft zich gesplitst in een nihilistische en een positivistische sekte. De nihilisten geloven dat men het best helemaal niet in de biologische processen van het zieke organisme in moet grijpen; ze laten dit aan zichzelf over en beoefenen 'expectatieve therapie', dat wil zeggen ze wachten af, schrijven eventueel placebo's voor en zorgen alleen voor goede huisvesting, hygiëne en dieet van de zieke. De resultaten zijn niet slecht. Maar men hoeft geen arts te zijn om dit te bereiken. Daarom geven nihilistische artsen hun methode bijna nooit toe, ze publiceren ook niets, omdat het nu juist het niets is wat ze in het beste geval zouden kunnen publiceren. Dat wekt de schijn dat dergelijke artsen zeldzaam zijn, in werkelijkheid kom je ze echter vrij vaak tegen, en dan blijkt dat het beslist geen luiakken of stumperds zijn, maar persoonlijkheden met een rechtlijnig vertrouwen en een goed waarnemingsvermogen.

Heel anders gaan de natuurartsen van de positivistische vleugel te werk. Deze zijn zodanig overtuigd van de zinnigheid van de door het organisme zelf ondernomen pogingen tot genezing dat ze deze

op alle mogelijke manieren ondersteunen en imiteren. Koud en heet water, afleidingsmanoeuvres op de darm en de huid, massages, zonbehandelingen, bloedzuigers en het kunstmatig opwekken van uitslagen, dat hoort allemaal bij het repertoire van deze richting. Het geneesmiddel heeft daar eigenlijk nauwelijks een plaats in. Als men er toch gebruik van maakt, dan met name in de vorm van huismiddeltjes, kruidentheeeën enzovoorts, die echter meestal niet zo 'biologisch' werken als aan hen wordt toegeschreven, maar die of een ongewilde homeopathie of een nog minder gewilde allopathie blijken te zijn. De positivistische natuurgeneeskunde kan alleen door echte artsen worden beoefend, die vakkundig weten te handelen. Ze is uitgegroeid tot een sterke beweging met mooie resultaten. Alleen deze richting verdient de naam 'biologische geneeskunde', omdat alleen zij qua methode binnen het kader blijft van datgene wat men direct van de processen in het levende organisme heeft geleerd.

De allopathie bestaat niet meer als orthodox systeem, maar nog wel als praktijk. De klinische geneeskunde die tegenwoordig de universiteiten beheerst, is een synthese uit biologische ervaringen en theoretische en experimentele onderzoeksmethoden. De chemische oorlog tegen ziekteverwekkers in het inwendige van het organisme, sinds Koch een doel dat nooit meer is verlaten, staat naast het streven van Behring om de afweer door middel van immunisering te verbeteren; waar hormonen ontbreken, worden ze toegevoegd, hetzij in grote hoeveelheden als substitutie, hetzij in kleine doses ter stimulering; vitaminen worden niet zozeer door tuin, veld en weiland geleverd, maar door de apotheek; bij de geneesmiddelen komt het erop aan de belangrijkste werkzame stof in zuivere en nauwkeurig doseerbare vorm te produceren. Alle gedachtegangen met betrekking tot het voorschrift zijn afgeleiden van het onderzoek. 'Pathologische fysiologie', 'experimentele therapie', 'klinische farmacologie' zijn de kreten van de dag. Men beoefent toegepaste

natuurwetenschap - en deze mag, ja, moet tot in het allerkleinste detail van het organisme en de onderdelen ervan voeren, tot de celkern, tot de ionen en zo mogelijk nog verder. Dieper, steeds dieper naar de 'oorzaak van de ziekte' gaat de reis van de onderzoeker. Vooraanstaande wetenschappers verstaan bovendien de kunst de gevonden feiten tot omvattende, theoretische totaalbeelden samen te voegen. Een ding echter is en blijft verboden: het wezen van het leven en de ziekelijke afwijkingen ervan daar te zoeken, waar Hahnemann weet dat het zich bevindt, namelijk in het onzichtbare en door natuurwetenschappelijke methoden nooit grijpbare.

Moderne klinische geneeskunde is de vrucht van onderzoek. Over de allopathische methode om medicamenteus op symptomen te meppen totdat deze tot zwijgen zijn gebracht, wordt nauwelijks meer gediscussieerd. En toch, in de dagdagelijkse praktijk blijft het als vanouds: wie aan verstopping lijdt, krijgt zijn laxermiddel, wie aan diarree lijdt, zijn stopmiddel; hoofdpijn wordt door de aangewezen tabletten verdoofd, slapeloosheid door bromiden, barbituraten of soortgelijke geneesmiddelen tegengegaan, een slapte pept men op met behulp van arseen, kinine of cola, lage bloeddruk verhoogt men, hoge verlaagt men door middel van onderdrukkende preparaten. Hahnemanns strijd tegen de allopathie als principe voor het voorschrijven van geneesmiddelen zou tegenover de algemene praktijk nog met hetzelfde recht als toen gevoerd kunnen worden. Alleen wie niet in staat is helder te observeren, kan dat ontkennen. Aan het adres van de kliniek daarentegen zou Hahnemann vandaag alleen het verwijt kunnen maken dat voor altijd homeopathie en schoolgeneeskunde van elkaar zal scheiden: U zoekt causaal-analytisch de 'oorzaken' en stelt daar theorieën over op, en u veroudert met deze theorieën binnen relatief korte tijd. Ik daarentegen houd me aan de 'feiten', de reeksen van verschijnselen, en laat het oorzakelijke daar waar het werkelijk is: in het onzichtbare werken van de dynamis.

De homeopathie is met haar kernmotief, het simile, sinds Hahnemann praktisch onveranderd gebleven; de kliniek met haar belangstelling voor de veelheid van natuurwetten verandert voortdurend van wereldbeeld en methoden. Hahnemanns wet is bovendien een directe werkinstructie, terwijl de ‘natuurwetten’ de biologische denker in eerste instantie slechts in staat stellen om te kennen.

In de grond van de zaak geldt dus vandaag nog steeds wat Hahnemann toen zijn toehoorders in Leipzig voor ogen stelde: de natuurgenezing, de genezing volgens de school en de meegaande genezing zijn alternatieven die elkaar uitsluiten. Ze dagen de aankomend arts uit een keuze te maken. Een vierde mogelijkheid biedt de chirurgie, in letterlijke vertaling: het handwerk. Zij wordt door Hahnemann in principe geaccepteerd, alleen al omdat ze helemaal op kunstgenezing is ingesteld. Hij weet ook dat ze met een homeopathische therapie harmonisch kan samengaan, mits de chirurg niet om elke prijs wil snijden. De chirurgie van tegenwoordig is aan dit gevaar uit haar begintijd - wat pathologisch veranderd is in het lichaam, moet worden weggesneden! - al lang ontgroeid. Typerend genoeg was het voornamelijk van de kant van de chirurgie dat zich in de huidige geneeskunde de wedergeboorte van een denken en handelen in overeenstemming met het leven begon af te tekenen: August Bier⁵⁸, Erwin Liek⁵⁹ en Ferdinand Sauerbruch⁶⁰ zijn de drie namen die onmiddellijk bovenkomen wanneer van de verandering in het medische wereldbeeld sprake is. ‘Chirurgie’, handwerk, beoefent op de vijfde plaats ten slotte ook de oerarts, de handoplegger, de be-handelaar. Zijn kunst kan niemand leren, men heeft haar of men heeft haar niet. Het hieruit geboren arts-zijn blijft altijd een ‘arts-zijn der macht’, of het nu om Mesmer gaat of om Schweningen, om de avonturier uit het romantische of de hoogleraar uit het Wilhelminische tijdperk.

Hahnemann, die zijn studenten de drieheid van mogelijke geneeswijzen - waarvan de middelste wat hem betreft een ver-

ziekwijze is - beschrijft en uitlegt, herkent gauw in de massa van onnozelen de enkele serieuzen die van goede wil zijn. Omwille van hen blijft hij zijn leeropdracht trouw. Hij betreft hen weldra bij zijn eigen werk, spoort hen aan om aan geneesmiddelproeven deel te nemen, en wordt daarmee voor een kleine kring van discipelen de meester en vaderlijke vriend.

's Avonds na acht uur komt men bij elkaar om de dag waardig af te sluiten. Hahnemann zit in kamerjas en pantoffels in zijn leunstoel, een zwart fluwelen kapje op zijn hoofd, de lange pijp in zijn mond, en de kring van getrouwen gaat om hem heen zitten. Vaak zijn ook vrienden uit andere faculteiten aanwezig, want Hahnemann houdt trouw vast aan het oude ideaal van de homo universalis en waardeert gesprekken met filologen, kunsthistorici en zelfs entomologen uitermate. Van tijd tot tijd komt hij bij het gesprek op zijn lievelingsonderwerp, op de onzinnigheid van de niet-homeopathische geneeswijzen te spreken. Dan begint hij te schelden net als 's ochtends vanuit de kathedraal. De pijp gaat uit. Dienstvaardig komt een van de dochters met een fidibus aanlopen en steekt hem weer aan. Belandt men in de conversatie bij een diepergaand geneeskundig probleem, dan verwijst hij naar de volgende dag als het juiste moment om dit te bespreken, want 's avonds is hij niet meer in de stemming om zwaarwegende dingen te behandelen. De van zijn vader aangeleerde hoogachting voor de waarde en waardigheid van een werkelijk gesprek blijft bindend voor hem. Geklets over serieuze en diepe onderwerpen duldt hij niet. Maar zijn leerlingen kunnen erop rekenen dat hij de volgende dag het aangesneden onderwerp weer opneemt om het nu fris en doelbewust ten einde te voeren. Tegenspraak is hem daarbij niet onwelkom. Waar een ander meer ziet dan hij, beter waarneemt, consequenter denkt, buigt hij graag voor de opvatting van die ander.

De ouder wordende Hahnemann heeft de naam onverdraagzaam te zijn. Dat is hij ook, maar altijd slechts dan wanneer hij

denkt zeker te zijn van zijn zaak. Niets ligt hem zo na aan het hart als de waarheid te vinden en zich door zijn werk als genezer te legitimeren. Wie zich tegenover hem kan kwalificeren als iemand die in dezelfde geestdrift is ontvlamd, is hem welkom, ook wanneer hij hem tegenspreekt. Hij eist geen gemeenzaamheid van mening, maar van doel. Waar echter reeds een vaste grondslag voor het handelen is geschapen, laat hij niet toe dat uit een gril, uit experimenter- of vernieuwingszucht of andere motieven deze vaste grond weer wordt verlaten.

Wie wil hem dat kwalijk nemen? Tientallen jaren had hij nodig om eindelijk, eindelijk zekerheid voor het medisch handelen te bevechten, tientallen jaren van afzien, vagebonderen, helle- en strijdjaren. Met het heilige goed dat hij zich verwierf, zijn leerlingen speels en vrijblijvend te zien klungelen, daar gruwte hij van. De welwillende patriarch verandert dan in een Jupiter tonans en smijt met bliksems, waarbij de stap naar het groteske soms niet uitblijft.

Het gezinsleven, de kring waarbinnen zich de beoefening van de homeopathie in hoofdzaak afspeelt - want de publieke colleges dienen meer en meer voor het werven van werkelijk bewogen leerlingen, waarbij de meerderheid van respectlozen op de koop toe wordt genomen - blijft eenvoudig. Vrouw Henriette heeft het spaarzame huishouden lang genoeg beoefend, heeft op de penning moeten zien en weet een eenvoudige kost en keuken naar waarde te schatten. Daar komt nog bij dat haar man als diëteticus toch geen buitensporigheden in de leefwijze zou dulden. De rijkdom die de praktijk oplevert, heeft geen invloed op de levensstijl.

De honoraria die Hahnemann vraagt, bewegen zich rond de bovengrens van het gebruikelijke. Hij maakt zichzelf niet goedkoop. Waar hij nood herkent, ziet hij graag van betaling af, maar in alle andere gevallen bepaalt hij honoraria die voor de patiënt meestal een voelbaar offer betekenen. Bovendien eist hij onmiddellijke, contante betaling. Rekeningen verstuurt hij niet, net zo min

gedurende korte periodes heeft hij diarree en kleine, onbelangrijke eczemen - stuk voor stuk symptomen die, ongevaarlijk als ze allemaal zijn, nauwelijks aandacht zouden verdienen, als ze niet steeds weer het totale verschijningsbeeld zouden veranderen en daardoor de keuze van een nieuw middel zouden uitlokken. Hahnemann, die geleerd heeft acht te slaan op details, merkt bij haast al zijn chronische patiënten dit rondtrekken van de symptomen op, hoe nu eens hier, dan weer daar kleine afwijkingen van het normale opglimmen. Iets in het organisme van de chronisch zieke mens verhindert dat er een duidelijk beeld tot stand komt. De acute patiënt met zijn koorts, zijn angst, zijn pijn en zijn daardoor vrijkomen van instincten, die zich uiten in het verlangen naar een heldere lucht of de arkeer daarvan, in de wens om rond te lopen of de hebesifus bedrust, in dorst of watervrees, geeft een duidelijk beeld voor de keuze van het middel. Door de chronische patiënt daarentegen flitst en spookt een onzichtbare Proteus, een moeilijk vatbaar fluctueren van symptomen. Met zijn biomuzikale gehoor dringt Hahnemann al luisterend door tot de dissonanties van de chronisch ontstemde levenskracht: ze weerklinken overal, slechts zelden schrill en langdurig, meestal zachtjes, maar des te storender omdat ze een voortdurende bedreiging vormen. Ze kunnen de arts tot wanhoop brengen, nadat ze de patiënt in de regel al tot wanhoop hebben gebracht. Je kunt deze overal rondflitsende symptomenspoken natuurlijk als individualiteiten beschouwen en elk daarvan met het simile begroeten dat bij de respectieve situatie past - maar het zijn spoken, ongrijpbare creaturen van een andere dimensie.

Hahnemann heeft zijn homeopathie met het *Organon* in paragrafen gevat, heeft ze als kind van de Verlichting voor de rede zo aantrekkelijk mogelijk proberen te maken, heeft de gelijksoortigheidswet uitgewerkt tot in alle details van de toepassing in de dagelijkse praktijk - maar net toen alles zo mooi voor het grijpen lag, toen het hoogleraarschap hem wereldberoemd had gemaakt, waaide de

3. De ontdekking van de psora

wind die er waait wanneer *hij* wil, en de vlucht naar de provincie-stad was onvermijdelijk. Daar verhief de etherische waarheid van de hoge potenties de zoekende in zo wonderlijke domeinen dat hij met een des te vastere wil tot een kleinburgerlijke levensstijl de aansluiting met het aardse moest afdwingen om niet ten onder te gaan. Dat is levenswijs, ook al is het niet meer universiteitswijs zoals in de periode in Leipzig. Ach, we zijn zo wijs, en toch spookt het in Köthen.

Wie spookt? Wat spookt? Is de homeopathie niet een onwrikbaar systeem geworden? En nu trekt er, laat op de dag, iets ongrijpbaars, onbegrijpelijks door de gangen?

Tegenover de chronische ziekten is de eenvoudige, de simpele gelijksoortigheid niet voldoende. Het simile geneest alleen wanneer het om een totaliteit van symptomen gaat die te overzien is. Hier echter, bij de chronisch zieke, zijn er zo veel symptomen die als het ware onder de ogen van de arts ervandoor gaan, zich nieuw grimeren, de dokter, die net nog blij was met zijn wet, in een nieuwe vermomming aangrijzen - en terwijl hij naar de kast met geneesmiddelen loopt om voor het gezicht dat hem aankijkt, zijn simile te zoeken, giechelt een nieuwe koboldachtige grimas vanuit andere hoeken van het zieke organisme. Nu eens een jeukende uitslag, dan weer degeneratie van de nagels; nu versnelling van de pols, dan ontstoken ogen; nu brandende voetzolen, dan weer een lichte kuitkramp; nu eens neuscatarre, dan weer haaruitval; nu aversie tegen melk, dan weer zware dromen..., alles, alles is belangrijk, maar het verandert, het spookt, het spot.

Te willen vragen wat achter de symptomen zit, ligt niet alleen niet in de bedoeling van de therapeut Hahnemann, maar het past ook niet bij zijn kenniskritische grondhouding. Nu echter moet hij het toch doen. Nu moet de op waarneming ingestelde Europeaan, de wakkere, volstrekt onoculte signaturenlezer, voor wie net als voor Goethe de fenomenen zelf de leer zijn, naar een verre ruis luisteren

die uit het Oosten komt. Het is het ruisen van de heilige rivier de Ganges, en de zin die het verkondigt, is: de wereld is yaksha, is raadselspook, grenzeloze verandering van beelden, een uitbundige golf van verschijnselen, die geen oevers kent. Machteloos is de mens overgeleverd aan het bonte, raadselachtige, schrikwekkende, lustbare en lust in leed uitdovende spel, te midden van de spoken van zijn leven wordt hij voor zichzelf tot spook - tenzij het hem lukt om tot kennis van degene te komen, die het raadsel opgeeft.

Terwijl door de met familieportretten en Meissner porselein volgehangen muren van de werkkamer in Köthen van heel ver weg de Ganges ruist, de heilige stroom uit het gebergte van de goden, zit de arts Hahnemann zijn ballade van de psora te dichten.

Hij schrijft ze op. Allerlei schaduwen drijven de schrijver in het nauw. Ze komen niet uit de lichte, olympische wereld van St. Afra, niet uit de verlichte eeuw met haar droom van een welgeordende aarde waarboven een hemelsmechanisch theater zijn cirkels trekt. Heraclitus is er, die meent geen tweede keer in dezelfde en toch niet dezelfde rivier te kunnen stappen. Ook Mesmer, die nog in zijn lichaam woont, stapt als fantoom door de kamer. De door Hahnemann verachte Paracelsus leunt op zijn zwaard met de knop die het duistere woord azoth draagt. En de gekruisigde - Hahnemann is vermetel genoeg hem de 'aartsdweper' te noemen - rijst goedevrijdagsduister in de kamer op.

Zij dichten mee aan de psoraballade. Aan de ballade die daar begint waar Hahnemanns denken steeds weer moet beginnen: bij het beeld van de mens. In het allereerste begin was de mens hijzelf, was hij de ware mens uit Oer en Gods evenbeeld. Adam, Purusha, Homo coelestis, de anthropos als idee. Vervuld van gezond leven, onsterfelijk, zuiver en licht. Vandaag echter is het oude oerbeeld al lang verwrongen. Slechts als aanduiding, als vaag vermoeden straalt het in onze beste en onze meest gezonde momenten uit het centrum van ons wezen, maar dan, alleen dan benaderen we

het menszijn. “Alleen het hoogste van de mens is de mens”, leert de arts Paracelsus. Op dit hoogste als het laatste doel van genezing moet degene zijn ogen gericht houden, die de hippocratische eed waardig wil zijn.

Waarom zijn de mensen ziek? Waarom, Samuel Hahnemann? Jij weigert naar de oorzaak te zoeken, want je weet dat de oorzaak zich in het binnenste, onzichtbare gebied van de levenskracht, de dynamis bevindt. De vraag naar het diepere waarom ben je uit de weg gegaan, want “het hoogste en enige beroep van de arts bestaat erin zieke mensen gezond te maken, wat men genezen noemt”. Omwille van dit genezen waren de speculatie, het gepieker, het filosoferen en mijmeren je even ongewenst als het tevergeefs doorsnuffelen van het lichaam naar de daarin toch nooit grijpbare causa morbi. Zo heb je je zuivere geneeskunde van de verschijnselen gevonden, onderwezen en leren beheersen, ben je een arts met het grootste vakmanschap geworden, een niets-dan-genezer, een tovenaars in het teken van het simile. Maar nu, in de glans van het meesterschap, duikt de verdrongen, de nooit verstommende vraag op, de vraag van de mens naar zichzelf en naar de achtergrond van zijn lijden en zijn gevallen zijn.

Wat moet hij doen, het ‘zeldzame dubbelhoofd uit filosofie en geleerdheid’, zoals Jean Paul hem noemt? Moet hij bij de geleerdheid zoeken wat hij daar nooit zal vinden? Moet hij, de gezworen vijand van het speculeren, een filosoof van de pathologie worden? Moet hij met hangende pootjes terugkeren en over erfzonde spreken? Aan de voeten van de ‘aartsdweper’ in het sacrament het universele geneesmiddel vinden, zoals zijn collega Ringseis in München?

Hij blijft voorlopig bij de nuchtere waarneming. Zij verschaft hem twee basiswaarheden. Ten eerste is de mens - althans in het merendeel van zijn representanten - van het oerbeeld uiterst ver verwijderd. Zelfs de deelnemers aan de geneesmiddelproeven, die

gezond moeten zijn, bezitten hun individuele zwaktes: de een ver-
toont een nerveuze verstrooidheid, de tweede neigt tot verkoudhe-
den, in de derde woont een lichte melancholie, een vierde heeft een
overdreven waardering voor eten en drinken, een vijfde lijdt aan
spierzwakte en bleekheid - dus ook zij, die het dichtst bij de norm
staan, zijn in een ruimere zin reeds ontaard. De helemaal gezonde,
ideale, naar de gulden snede Gods gevormde mens is nergens te
vinden, of alleen in de beschouwing. En toch moet hij, die nooit
werkelijk is, de enige maatstaf blijven. Als het gemiddelde als norm
ingevoerd zou worden, zou de 'normale' mens slappe buikwanden,
cariëuze tanden, een onregelmatige hartslag en een wazig gevoels-
leven hebben. De mens in zijn oorspronkelijke gestalte, moet Hah-
nemann inzien, bestaat helemaal niet, maar als idee en wordings-
doel blijft hij desondanks de centrale grootheid van de wereld.

En ten tweede: alleen via overerving kan datgene wat de mens
de verwringing en de lijdenslast oplegt, van generatie op generatie
worden doorgegeven. Ooit eens moet het begin zijn gemaakt met
al het kwaad, eens moet de 'oeroude aanstekingsdodel' begonnen
zijn op te glimmen, eens werd de mens als oerbeeld afvallig van
de hogere ordes. 'Erfzonde', een scheiding van de oerbron en de
noodlottige voortgang daarvan door de generaties heen - dat is een
theologenbegrip waar Hahnemann niet van houdt. Te veel kwalijk
papendom heeft hij leren kennen, bijvoorbeeld die dr. Bahrds tegen
wie het pamflet van Kotzebue was gericht, waardoor Klockenbring
zijn verstand verloor.

Maar als Gods geheimen in het onkenbare gelaten moeten wor-
den, wat kan dan vanuit de zintuiglijk waarneembare verschijnselen
worden waargenomen om het geheim van de chronische ziekten
te ontsluiëren?

Hahnemann raakt bij zijn antwoord aan het stamelen zoals
iemand die in trance verkeert. Hij kiest een woord en een beeld,
maar hij weet dat hij nu in symbolen spreekt.

Psora...

De psora is de algemene noemer in Hahnemanns vergelijking van de psorische ziekten. Ze is, meer dan alles wat hij schiep, de grote steen des aanstoots voor allen die de geschiedenis ervan niet kennen. Een mythe is ze, een beeld voor een verborgen werkelijkheid. Het feit dat men dit mythische beeld met schroef en hefboom⁷² niet kan pakken, helpt de erdoor beschreven werkelijkheid beslist niet de wereld uit. Een rationele kritiek op Hahnemanns psoraleer is makkelijk, een medisch handelen gebaseerd op de principes ervan daarentegen moeilijk. Terwijl de kritiek onvruchtbaar blijft, draagt het handelen des te schonere vruchten - niets minder dan de geneeslijkheid van de chronische ziekten.⁷³

De psora is de schurft.

Juister gezegd: om het wezen van psora te verduidelijken, gebruikt Hahnemann het beeld van de schurft. Om het raadselachtige gespoek van de chronische ziekten doorschouwbaar en ontraadselbaar te laten worden, biedt hij het woord en het beeld 'psora' aan.

Men kan dit woord en dit beeld makkelijk verkeerd begrijpen en zeggen dat Hahnemann beweerd heeft dat een medicamenteuze onderdrukking van schurft die ooit eens heeft plaatsgevonden, de oorzaak zou zijn van een over generaties heen doorwerkende chronische ziekte met veelvuldige en wisselende verschijningsvormen. Men kan zelfs beweren dat Hahnemann het puur parasitaire karakter van de schurft niet heeft gekend, dat hij niet geweten heeft dat deze ziekte alleen aan de her en der in de huid borende schurftmijt te wijten is, en daarom op het idee is gekomen dat zich in de schurft een oorspronkelijk kwaad zou manifesteren, terwijl in werkelijkheid het doden van de mijten afdoende is om deze puur oppervlakkige ziekte te genezen. Inderdaad zijn beide misinterpretaties tot op de dag van vandaag alom in de literatuur te vinden.

Maar reeds tijdens de misère in Stötteritz, heel kort na de geboorte van de idee van het simile, schrijft Hahnemann in 1791

in een aantekening bij de door hem vertaalde geneesmiddelenleer van Monro:

“Als men een recent geïnfecteerde schurftpatiënt zich een aantal keren per dag laat wassen in met zwavelverlucht verzadigd water en ook het linnengoed erin drenkt, is het kwaad binnen enkele dagen verdwenen en komt het zonder een nieuwe infectie niet terug. Maar zou het niet terug moeten komen als een scherpte van de sappen eraan ten grondslag zou liggen? Dit heb ik zeer vaak meegemaakt, en ik vermoed, zoals enkele anderen, dat een levende stof de ziekteoorzaak is. Alle insecten en wormen worden door zwavelverlucht gedood.”

Een jaar later verkondigt hij in de *Anzeiger* van raadslid Becker heel lapidair: “De schurft (...) ontstaat door kleine, levende insecten of mijten die zich in de opperhuid van ons lichaam nestelen, daar groeien, zich herhaaldelijk voortplanten en door hun gekruip irriteren of jeuk veroorzaken. Door het vocht dat zich vervolgens op die plaatsen verzamelt, ontstaan er een hoop schilfers. Als deze gewreven worden of nadat het schaarse water eruit is verdampt, wordt er een korstje gevormd. Dit is geen vermaakshalve aangenomen mening, maar berust op ervaring.” Uitdrukkelijk is Hahnemann met deze realistische doorgroning van het wezen van de schurft zelfs het merendeel van de artsen van zijn tijd ver vooruit, zoals zijn polemiëk tegen de schurfttheorie die van ‘innerlijke scherpten’ uitgaat, bewijst. Nooit is bij hem een directe waarnemingsfout aan te tonen. Het is daarom duidelijk dat zijn ‘psora’, zijn ‘aanstekings-tondel’ niet identiek is met de als het ware oppervlakkige schurft, waar de mijt als parasiet de verwekker van is.

De parasitologie is van oudsher een lievelingskind van de school-geneeskunde omdat zij op de zuiverste manier het oorzakelijke, dat wil zeggen exact wetenschappelijke handelen mogelijk maakt. Ziekte is gelijk aan besmetting door parasieten, gezondheid is gelijk aan vernietiging van de parasieten. In de era van Koch werd daar-

mee de ziekteleer zelfs overgeleverd aan de botanische systematiek: de bacterioloog, dus een microbotanicus, ‘determineert’ de species van de ziekteverwekker zoals men een bloemdragende plant determineert. De chemicus levert het geschikte verdelgingsmiddel. Het allerideaalst zou een middel tegen het geheel van in het menselijk lichaam parasiterende micro-organismen zijn, dat dit lichaam tot in de verste uithoeken volledig steriliseert. Dan is het vrij van ziekteverwekkers, daarmee vrij van ziekte, dus gezond.⁷⁴ ‘Therapia magna sterilisans’, de grote steriliserende geneeskunde, heette deze wetenschappelijke droom waarin het heil van links uit de microscoop en van rechts uit de chemische industrie kwam, die echter de mens buiten beschouwing liet. Tegenwoordig is deze zienswijze al lang door biologische inzichten in constitutie, erfelijkheid, actieve en passieve immunisering, preventie en ordeningstherapie naar Kneipp achterhaald, ondanks alle sulfonamiden en antibiotica.

De Hahnemann van Stötteritz kan ook in de zin van de steriliserende methode denken en handelen. Met zijn met zwavelleverlucht verzadigde water doodt hij de schurftmijten.

De Hahnemann van Köthen kijkt dieper. Voor hem zijn parasieten iets secundairs. Waar een moeras is, verzamelt zich moerasgedierte, maar er ontstaat geen moeras omdat er moerasgedierte aanwezig is. Zeker, bij drooglegging van het moeras zal men het moerasgedierte vernietigen; maar nooit legt men het moeras droog doordat men de dieren vernietigt. Een door schurft aangetaste huid is ziek. Gezonde huid laat de parasieten niet binnen. Toch kan bijna iedere mens met schurft worden geïnfecteerd, dus heeft bijna niemand meer een gezonde huid.

Dit wordt zijn leidmotief voor de psoraleer. De parasiet interesseert hem niet meer. Het is genoeg dat hij van zijn bestaan afweet. Wat hem interesseert, is de mens. De mens, wiens gestalte tegen het heelal is afgegrensd door een groot, gevoelig, edel orgaan: de huid. Anders dan door de huid kan de oorspronkelijke beschadi-

ging niet bij de mens zijn binnengedrongen. De voeding kon pas ontwaarden en daardoor tot een bron van ziekte worden toen de instincten al verstoord waren en de smaakzin bedorven. Niet de voedingszonde staat aan het begin van de ziektegeschiedenis van de mensheid, maar een decadentie die voedingszonden pas mogelijk heeft gemaakt.

Uit de huid, uit de oppervlakte vormt zich de mens. Al het worden is een worden van buiten naar binnen. De in de moederschoot groeiende kiem ontwikkelt zich door instulpingen, plooiingsprocessen, de vorming van holtes. Vanuit het oppervlak vormt zich een gleuf, die als het ware iets huidachtigs mee naar binnen neemt. Uit deze gleuf ontstaat het centraal zenuwstelsel, zij is de oorsprong van de ruggengraat en de hersenen. Waar later het leven heel diep van binnenuit aan het werk schijnt te zijn, is er oorspronkelijk een naar binnen gevouwen buitenkant geweest. In de tijd van Hahneemann worden deze inzichten in de embryonale ontwikkeling nog maar net duidelijk. Hij neemt er niet als onderzoeker aan deel, maar benadert ze als denker. Daarmee benadert hij in dubbele zin de grenzen van de mens.

De vraag naar het sluipende oorspronkelijk kwaad is een vraag naar een grens. De poging om er een antwoord op te vinden in samenhang met de huid, doelt ook op een grens. Op de grens van de mens ten opzichte van het heelal, want deze grens is de huid. Deze schijnt het eigenlijk vormende te zijn, het gestalte gevende - of althans de oppervlakte waar vormgevende krachten op inwerken. Verder dan dat zijn we ook vandaag nog niet. Hoe grondig de ontwikkeling van de mens in de baarmoeder ook onderzocht mag zijn, ze kan alleen worden waargenomen als een proces van instulpen en naar binnen vouwen vanuit een oppervlakte. Wat zich naar binnen toe tot organen differentieert, is oorspronkelijk buitenkant geweest. Als de mens klaar is, kan hij niet meer uit zijn vel, maar er kan nog wel iets door de huid naar binnen. De huid is blootgesteld

aan allerlei prikkels uit de buitenwereld, aan straling en aan chemische en fysische invloeden van de stoffelijke wereld. Ook parasieten willen naar binnen, bijvoorbeeld de schurftmijt. De huid moet op al deze prikkels reageren. Haar reacties zijn rood worden door bloedtoevoer, zwelling, jeuk, pijn en de vorming van blaasjes, puisten of eczeem. Zo probeert de mens 'zijn huid duur te verkopen'.

Maar wee wanneer hij voor de inzet van deze strijd terugschrikt, wanneer hij de reacties van zijn organisme onderdrukt omdat ze hem storen! Dan namelijk ontstaat: *psora*.

'Onderdrukte schurftziekte', dat is de luiheid van het organisme in de strijd met de pathologische prikkels die van buitenaf zijn huid bereiken. In de levende huid moet een confrontatie met de beschadigende prikkels plaatsvinden. Maar aangezien deze confrontatie jeukt, pijn doet en uitslagen veroorzaakt, smeert de mens middelen op zijn huid, die al die lastige bijkomstige verschijnselen verhinderen. Een kwalijk pacifisme wordt gepraktiseerd, een noodzakelijke strijd wordt onnadenkend lamgelegd - en nu, nu de mens zijn huid *niet* meer duur verkoopt, is voor de beschadiging de weg vrij naar binnen. Het psorisch miasma, zoals Hahnemann zegt, het 'schurftgif', wordt de oerstof van chronische ziekte. Wie dat werkelijk wil begrijpen, moet het beeld, de symbolische betekenis van dit proces zien. Puur pathogenetisch mag daarbij niet gedacht worden.

In heel ruime zin luidt het refrein van de psoraballade: krachten van buitenaf vormen vanuit de oppervlakte het juiste mensbeeld, God scheidt de mens naar zijn beeld. Het schepsel leeft vervolgens afgegrensd tegen de kosmos en toch in harmonie ermee, het 'zit lekker in zijn vel'. Maar andere krachten van buitenaf, tegenkrachten, willen het welgeschapen wezen doen ontaarden en benaderen het, botsen tegen zijn oppervlakte, tegen zijn grens ten opzichte van het universum. Hier vindt een strijd plaats waar de mens voor toegerust is. Op een dag lukt het hem zich aan deze strijd te onttrekken, hij roept de grenswachters weg, hij onderdrukt de activiteit

van zijn huid, hij 'smeert de schurft weg' - en nu wordt de aanval niet meer afgeweerd, en voor het 'chronisch miasma' staat de weg open naar het inwendige van het lichaam.

Zeker, een mythos! En des te mythischer aangezien Hahnemann hem zelfs naar het onzichtbare, naar de dynamis verplaatst. De 'schurft' is geen werkelijke schurft, de 'huid' niet alleen een echte epidermis, maar tegelijk het vormgevende en onzichtbare principe van het lichaam, het innerlijk niet een fysiek innerlijk, maar een innerlijke levenskracht. Wie kan daar nog in meegaan?

Dit is immers nog duisterder dan het verhaal van de zondeval, waar ook een erfelijk kwaad van buitenaf toegang tot het menselijk wezen begeerde, alleen niet in de vorm van een metafysische schurftmijt of een chronisch oermiasma, maar in de vorm van een slang; en waar ook de afweer achterwege bleef en een chronisch ziekteproces het gevolg was, tot het simile zich aanbod in de gedaante van een god die zich gelijksoortig maakte aan de zieke door een menselijke gestalte aan te nemen, om vervolgens 'homeopathisch' 'gelijksoortig te lijden' als de mens, die door deze kuur zijn goddelijk heil ervaart.

De klassiek gevormde Hahnemann, daarnet nog auteur van een 'rationele geneeskunde' en docent op de universiteitskatheder, is onverhoeds tot buurman van de romanticus Ringseis geworden zonder er ooit een vermoeden van te hebben. Een verschil tussen de twee blijft bestaan: Ringseis dweept, Hahnemann geneest. Hij geneest, de psoramythicus van Köthen - maar tegelijkertijd beperkt hij de kring van hen die hem nog kunnen volgen, tot een hele kleine groep. Waar blijft de schone klaarheid en waarheid van het simile als nu toch naar de oorzaak van de chronische ziekte wordt gevraagd om haar veranderlijke gezicht te interpreteren en een nieuwe weg te vinden om haar zeker te genezen?

Zij die zo vragen, vergeten helemaal dat het simile van het begin af aan met een diepe paradoxie behept is en dat het zich als oerfe-

nomeen aan het verstand alleen laat zien, maar niet openbaar. Het simile is het oerfenomeen van het heil, de psora het oerfenomeen van het onheil. Wie het vatten kan, die vatte het! Alleen moet het ziekbed de plaats hiervoor zijn.

Aan het ziekbed stuit Hahnemann op de tekenen van het sluipende miasma dat hij psora noemt; aan het ziekbed dwingt hij het veranderlijke gelaat van de chronische ziekten in zijn mythische beschouwing; aan het ziekbed toetst hij of hij daarmee een fantast is of een verlichte.

Zijn therapeutisch vakmanschap bereikt nu een hoogtepunt. Hij loopt niet meer rusteloos achter ieder geheel van symptomen aan met een geneesmiddel dat reeds tijdens het innemen niet meer het juiste simile is omdat de situatie intussen is veranderd, maar hij zoekt en vindt nu ‘antipsorische middelen’.

Hahnemann herleidt de chronische ziekten tot in totaal drie oorzaken, namelijk syfilis, de Franse ziekte; sykosis, de druiper, door hem ‘vijgwratzenziekte’ genoemd, en ten slotte psora. Tegen syfilis blijkt vooral kwik (Mercurius) een geschikt middel te zijn, tegen sykosis de levensboom (Thuja), tegen psora zwavel (Sulphur). Wat betreft syfilis en sykosis heerst er duidelijkheid, zowel met betrekking tot hun oorzaak als ook met betrekking tot hun symptomenbeelden. Met de psora echter staat het heel anders. Om de psora te begrijpen, is kennis van de duistere geschiedenis van haar oorsprong en wezen nodig; om haar te herkennen, een gescherpt waarnemingsvermogen; om haar te genezen, een uitgebreide, speciaal hierop afgestemde geneesmiddelenleer.

In het geheim mikt deze geneesmiddelenleer niet meer op het pure verdwijnen van de totaliteit van symptomen van de patiënt, maar op de nieuwe verlevendiging van zijn huid.

*Het is een wet van duivels en van spoken:
waar ze erin geglijpt zijn, moeten ze eruit,*

zegt Mefisto in *Faust*.

wel veel lief en leed verdragen”, schrijft hij aan Stapf, “maar de verrassing door zo vele en sterke bewijzen van genegenheid en liefde van mijn leerlingen en vrienden, waarmee ik op 10 augustus werd overstelpt, werd me bijna te veel.”

Hij weet dat hij zich aan de rand van het graf bevindt. De leeftijd der sterken is hij allang gepasseerd. Onbekende en eerbiedige leerlingen omringen hem. Nu snel en voor altijd opvaren naar Confucius in het rijk van de gelukkige geesten, dat zou een zalig finale zijn!

Hij kan niet bevroeden dat nu pas de stormtijd komt, de wind- en wolfstijd, het decennium van kommer en strijd zoals deze in zijn leven, dat toch aan kommer en strijd niet arm was, tot nu toe nog niet zijn voorgekomen. Een decennium zal het duren totdat de vrienden weer zijn doctorsjubileum vieren, zijn zestigste - en tot daarachter het onverwachte begint op te bloeien.

Als de gasten op die avond eindelijk het huis hebben verlaten en Köthen de slaap van de eerbare burger slaapt, zitten de Hofrat en zijn vrouw nog een poosje bij elkaar. Vandaag scheldt Henriette niet op haar Samuel, vandaag mokt hij ook niet over de allopaten en de ontrouwe apostelen. Philemon en Baucis kijken elkaar aan. Op dit moment zakt al het droeve weg en straalt secondenlang hetzelfde licht dat eens uit de ogen van de apothekersdochter uit Dessau in die van de districtsarts van Gommern straalde. Het laatste kwartier van een merkwaardige liefde bloeit op. Niemand kan Henriette Küchler uit de *Mobrenapotheke* dit kwartier afnemen. Ze houdt het vast en neemt het weldra mee naar de andere kant, want het is het enige greintje geluk dat haar was toebedeeld.

Een half jaar later is Henriette overleden. Een kwaadaardig levergezwel dat naar de long is doorgebroken, haalt haar op 31 maart weg van de aarde. Hertogin Julie te Anhalt stuurt een zusterlijk-warme condoléancebrief. Hahnemann, die terugblijkt op een huwelijk van bijna 48 jaar, kijkt peinzend naar de dode. “Met de blijmoedigste gelaatsuitdrukking van de wereld” ligt ze in de kist. Hij vertelt dit

4. De behandeling van cholera

in een brief aan zijn leerling Stapf en raadt hem aan hem spoedig op te komen zoeken. “Misschien zult u mij nog zoals gewoonlijk aantreffen met mijn omhulsel van ootmoedige filosofie...”

Ook hier blikken we diep in Hahnemanns tragiek. De ootmoedige filosofie is - hij weet dat zelf het best - een omhulsel. In omhulsels woont de ware mens, van het mentale omhulsel dat de vorm aanneemt van de filosofie van ootmoed, tot het grove omhulsel van het fysiek lichaam. Alleen deze omhulsels neemt de wereld waar, alleen de verschijnselen, niet het verborgen, innerlijk wezen. Wie is Samuel Hahnemann? Het lichaam van de grijsaard met het witte haar en de wakkere, kritische ogen? Of de ziel vervuld van verliefdheid op het weldoen en van woede en verdrongen teleurstelling? Of de geest die getuigt van zijn ootmoedige filosofie? En wie is Henriette? Dit dode lichaam daar in de kist, met zijn blijmoedige glimlach?

Hahnemann wenst niet ontrouw te worden aan zijn principe om in de fenomenen het wezenlijke te vatten en te vinden. Misschien lukt het hem stoïcijns het zuivere verschijnsel in het oog te houden en, wanneer daarachter toch nog het eigenlijke glimt en maant, dapper rechtsomkeert te maken, terug tot het leven van alledag en zijn verplichtingen. “Misschien zult u mij”, schrijft hij aan Stapf, “aantreffen zoals gewoonlijk...”

In augustus van hetzelfde jaar waarin Henriette overlijdt, 1830, gaat ook hertog Ferdinand heen. Met hem verdwijnt om te beginnen de vorstelijke protectie die het Hahnemann mogelijk heeft gemaakt zijn werk als arts in Köthen ongehinderd uit te oefenen. De levensgezellin die het huishouden op orde houdt, en de landsheer die het werk beschermt, zijn er ineens niet meer. De nieuwe hertog Heinrich wordt meteen door de allopathische tegenstanders in de arm genomen, die proberen stemming te maken tegen Hahnemann, zijn schriftelijk vastgelegde recht om zijn eigen geneesmiddelen te verstrekken, en de homeopathie in het algemeen.

Daar komt het lot van de volkeren de eenzame te hulp. In Rusland, Galicië, Oostenrijk en Hongarije laait een cholera-epidemie op, die als een steppebrand richting westen raast. Al gauw sterven er mensen in Pruisen de vreselijke dood door cholera en liggen er her en der lijken in de typische vechtershouding. In Köthen breekt de angst uit. De trotse woordvoerders van de officiële geneeskunde, die net nog stappen hebben ondernomen tegen de onwetenschappelijke sekteleider Hahnemann als gevaar voor de volksgezondheid, houden zich gedeisd. Nu is de volksgezondheid werkelijk in gevaar, en tegelijkertijd zijn de enige legitieme hoeders ervan aan het eind van hun galenisch Latijn.

Hahnemann herkent de kans die het moment hem biedt. Binnen vier maanden beschrijft hij in vier verhandelingen hoe de besmettelijke ziekte voorkomen en genezen kan worden. Om een grote verspreiding te waarborgen, laat hij deze zonder enige aanspraak op een honorarium in de menigte gooien.

Wat mag men van de fanatieke grijsaard verwachten? Hij zal de cholera beschrijven als een genius epidemicus die zich in bepaalde symptomen openbaart en waartegen de een of andere hoge potentie ingezet moet worden.

Had hij dat gedaan, zou niemand hem dat hebben kunnen verwijten. Ziekteverwekkende micro-organismen zijn nog niet bekend, vooralsnog heeft niemand een voorstelling van uitwendige of inwendige desinfectie om deze ziekteverwekkers te vernietigen.

De halfhomeopaten van Leipzig verwijten Hahnemann dat hij op zijn oude dag star en blind dogmatisch zou zijn geworden. Als de cholera de poorten van Köthen heeft bereikt, heeft Hahnemann al de juiste therapie gevonden om haar te bedwingen. Minstens iedere vijf minuten krijgt de patiënt een à twee druppels kamferspiritus. De toelichting erbij is zo verbazingwekkend modern, gaat zo stoutmoedig het kader van de andere homeopathische voorschriften te buiten dat ze hier letterlijk aangehaald moet worden:

“De kamfer bezit vóór alle andere geneesmiddelen de eigenschap dat hij de *fijnste dieren van een lagere orde* alleen al door zijn uitwaseming spoedig doodt. Daardoor zal hij in staat zijn het cholera-miasma (dat waarschijnlijk in *een levend wezen bestaat dat voor de mens dodelijk is, dat aan onze zintuigen ontsnapt* en zich aan de huid, de haren enzovoorts of aan de kleding van de mensen hecht en zo van mens tot mens onzichtbaar overgaat) het snelst te doden en te vernietigen en daarmee de lijdende van de diertjes en de door hen verwekte ziekte te bevrijden en te herstellen. - Met dit doel moet de kamfer in volle omvang worden toegepast.”

Is dat nog homeopathie? Speelt hier niet heel duidelijk het oorzakelijk denken van de kliniek mee, en zelfs de leerstelling van de kliniek wat betreft de grove, direct chemisch werkende doses?

Nog merkwaardiger: terwijl de kliniek de bij haar wezen passende wegen en middelen om de cholera te genezen, niet ter beschikking heeft, gaat het buitenbeentje Hahnemann de voor hem zo vreemde weg zonder enige aarzeling, en hier zoals altijd als succesvol arts.

Het lijden van de patiënten wordt uitgewist, maar moet niet in plaats daarvan de zuiverheid van de idee des te erger lijden? Hij zelf probeert op deze vraag te antwoorden:

“De kamfer is een dermate bijzondere geneesmiddelsubstantie dat men makkelijk in de verleiding zou kunnen komen hem als een uitzondering op alle overige te beschouwen, want hij maakt een weliswaar machtige, doch slechts als het ware oppervlakkige indruk op het menselijk lichaam, die tegelijkertijd zo kortstondig is als die van geen enkel ander middel. Daarom moet men bij de homeopathische toepassing ervan de kleine dosis bijna direct herhalen, wil de genezing een duurzaam resultaat hebben. Deze herhaling van de kleine dosis, die bij het homeopathisch gebruik van kamfer vaak noodzakelijk is, wekt de schijn alsof het hierbij om een grote dosis en om een palliatieve behandeling zou gaan. Dat is echter geenszins het geval, aangezien het gevolg in deze gevallen

een duurzame genezing is, die volledig aan haar doel beantwoordt. Dit kan een palliatief middel (waarvan de werking tegenovergesteld is aan de ziekte-toestand) uit de aard der zaak nooit teweegbrengen omdat het in de grote, ook wel oelopende doses altijd slechts een tijdelijke schijnhulp kan brengen. In de nawerking blijft het kwaad voortbestaan, waarbij het zich steeds weer vernieuwt en des te sterker wordt.”

Het pleidooi is niet overtuigend. Onverhoeds is Hahnemann in een ander soort denken dan het homeopathische beland. Zijn eigen genialiteit als arts speelt hem parten. De enig mogelijke cholera-therapie van zijn tijd vindt hij en voltooit hij - maar hij vindt en voltooit haar buiten het magische bereik van zijn simile waar hij zich anders zo vastbesloten aan houdt. *Salus aegroti suprema lex*, het heil van de zieken is de opperste wet.

Voor late stadia van cholera gebruikt hij weer echt homeopathische middelen, koper, nieswortel, heggenrank, gifsumak, in hoge potenties. Aan kamfer echter moet hij, hoezeer hij zich ook in allerlei bochten wringt, een aparte plaats in de geneesmiddelenleer toekennen. Het is hem weliswaar al vóór de tijd van de cholera opgevallen dat het met de kamfer eigenaardig gesteld is; de *Reine Arzneimittellehre* maakt er gewag van. Maar hier, in het geval van cholera, ligt zelfs de nadruk van het handelen op een geneesmiddelwerking die plaatsvindt buiten het homeopathische kader.

Het probleem is niet zo vreemd als het van een afstand mag schijnen. Altijd is Hahnemann bereid een direct medisch ingrijpen, een oorzakelijk-technisch handelen toe te staan wanneer lichaamsvreemde voorwerpen en mechanische hindernissen een gezonde afloop in de weg staan, van de ingedrongen splinter tot de botbreuk. Nu heeft dezelfde man die voor zijn simile zelf een grens trekt wanneer vreemde machten met fysieke middelen uit het organisme verwijderd moeten worden, het geluk en ongeluk tegelijk de onzichtbare verwekkers van cholera te onderkennen.

Ook zij zijn heel kleine, zij het levende, ‘vreemde voorwerpen’. Hij verwijdert ze door middel van snel achter elkaar toegediende doses kamfer, waarvan hij weet en wil dat ze de binnengedrongen rust-verstoorders vernietigen. Een splinter verwijder je door hem uit te trekken, een microscopische ziekteverwekker door hem te doden. Verder dan tot hier is Hahnemann in antibiotische zin nooit gegaan, en zodoende boekte hij successen die bevredigend waren zonder een wereldsensatie te worden, en tegelijkertijd hoefde hij niet het droevige hoofdstuk van later optredende schadelijke gevolgen en de ‘resistente stammen van ziekteverwekkers’ op zich te nemen, dat tegenwoordig als domper bij het voorbarig geuite globale applaus behoort.

De schijnbare inconsequentie van Hahnemann als behandelaar van cholera is in waarheid alleen een uitbreiding van de door hemzelf erkende uitzonderingsgevallen tot de infectieziekten, die hij reeds weet te behandelen op een moment dat anderen zelfs nog geen vermoeden hebben van hun bestaan. Het blijft typerend dat Hahnemann alleen in die gevallen door middel van kamfer direct de ziekteverwekker bestrijdt, waar de ziekte nog recent is en de veroorzaker ervan in zekere zin op heterdaad verwijderd kan worden. Is daarentegen de biologische strijd van het organisme tegen de ziekteverwekker verder gevorderd, dan wordt net als anders gebruik gemaakt van het puur homeopathische geneesmiddel.

De genezingen ten gevolge van deze nieuwe behandelingswijze zijn zo fantastisch dat zelfs officiële gezondheidsdiensten zich tot Hahnemann wenden om zich zijn choleramiddelen op te laten sturen, die hij kosteloos weggeeft. Hij is ineens de man van het moment. Zijn genie bezweert het gevaar. En toch slagen de tegenstanders erin - deze keer duidelijk gedreven door afgunst, want gelet op het succes kunnen ze geen wetenschappelijke belangen doen gelden - de censuur tegen Hahnemanns geschriften over cholera op te hitsen. Hertog Heinrich laat zich net zo lang door oor-

blazers bewerken tot hij, om de sterke man te spelen, een brief aan Hahnemann stuurt waarin hij hem verbiedt zijn geneesmiddelen uit te delen, en de scherpe toon van zijn brochures laakt.

Men bedenke: de redder in de nood, die niets heeft gedaan behalve te helpen en bovendien door het kosteloze weggeven van zijn middelen zelfs van een beloning af te zien, wordt daarvoor bars tot de orde geroepen! Aangrijpend genoeg klinken de laatste zinnen van zijn antwoordbrief aan de hertog:

“Daarom richt ik het eerbiedige verzoek tot Uwe Hertogelijke Doorluchtigheid, mij genadig toe te staan gedurende de kleine rest van mijn dagen mijn hulpeloze medemensen nog zo veel goeds te mogen doen als mijn bevoegdheid mij toestaat, en het mij daarom voortaan mogelijk te maken de burgers en inwoners die tegen de dreigende Aziatische pest mijn hulp inroepen, met de door mij ontdekte en overal als *enig* geneeskrachtig bevonden, specifieke voorbehoed- en geneesmiddelen *kosteloos te mogen verzorgen* en mezelf het genoegen te mogen doen mijn medeburgers *uit een klaarblijkelijke levensgevaar te hebben gered.*”

De hertog, die langzamerhand beseft waar hier iemand om vraagt, moet in een schrijven in nogal ingewikkelde formuleringen weer intrekken wat aanvankelijk door hem is beschikt.

De cholera wijkt, Hahnemanns tegenstanders niet. Als het gevaar voorgoed is afgewend, maakt men opnieuw stemming tegen de redder - en nu laat hertog Heinrich werkelijk de *Aufruf an denkende Menschenfreunde über die Ansteckungsart der asiatischen Cholera*, geschreven door de Hofrat dr. S. Hahnemann, verbieden.

Tegelijkertijd begint in alle landen een woeste golf van vervolgingen tegen de homeopathie. De artsen die volgens Hahnemanns voorstel hebben behandeld en succes hebben geboekt, wordt de publicatie van hun verslagen en statistieken belet, de censuur schrappt ieder homeopathievriendelijk persbericht. Hahnemann kan met behulp van raadslid Becker in diens *Allgemeiner Anzeiger der Deutschen* nog een open brief aan de koning van Pruisen, Friedrich

Wilhelm III, publiceren, maar hij blijft zonder weerklank. “Zie aan de vreselijke dodenlijsten”, staat daarin, “dat uw artsen misschien allerlei kunnen, alleen niet genezen (...) U heeft helaas geen of bijna geen homeopaten (ware geneeskunstenaars) in uw staten, die anders een vrij geestesleven zo voorbeeldig bevorderen. Uw medische autoriteiten van de oude stempel hebben ze zoveel mogelijk weggedrukt uit vrees door hen in de schaduw te worden gesteld.”

Dergelijke zinnen lezen monarchen niet graag. Verstandige onderdanen schrijven ze ook zelden. Hahnemann is noch diplomatiek verstandig noch onderdaan genoeg om dat te bedenken. De beroemde Hufeland staat bij het Pruisische hof hoog aangeschreven. Hij kan voor zichzelf op alles aanspraak maken wat de anachoreet uit Köthen mist. Vriendelijk, flexibel, altijd bemiddelend en altijd met het onderzoek verkleet is hij, met talrijke onderscheidingen getooid, precies het tegenovergestelde type van zijn vroegere gunsteling Hahnemann. En Hufeland glimlacht om die man in Köthen. Ja, zolang deze alleen het gelijksoortigheidsprincipe bepleit als een nieuwe mogelijkheid om het geneesmiddel te vinden, mag men hem accepteren. Maar daarna zijn de sprookjes over het potentiëren van de stoffen opgekomen en over de onzichtbare genius psora. Daar kan Hufeland niet meer in meegaan. Hij moet aan zijn eigen romantische broer Friedrich denken, de medische fabeldichter, die als hoogleraar in Berlijn over sympathiemagie filosofeert en Christoph Wilhelms faam als internationaal gerenommeerde geleerde in een dubieus licht plaatst. En toch, zelfs het potentiëringsproces en het psora-gedrocht mag men voor lief nemen. Nu echter verheft Hahnemann zich tot het toppunt van onzin: hij laat de cholera door ‘fijnste dieren van een lagere orde’ ontstaan, die ‘aan onze zintuigen ontsnappen’ - precies dezelfde cholera waar hij, Hufeland, allang opheldering over heeft verschaft door ze te karakteriseren met de aan de nieuwste stand van de wetenschap beantwoordende begrippen ‘epidemisch-atmosferisch-tellurisch’.

Winterlente

5. De laatste metamorfose

Hahnemann heeft - we herinneren ons dat zijn leus 'Aude sapere!' zowel het waagstuk van de wijsheid als ook dat van het proeven gebiedt - veel bitters geslikt. Veel gif is er in zijn leven. Dat kan ook helemaal niet anders, want nooit eerder heeft een arts zich zozeer met het gif ingelaten als hij. De homeopathie toont en schept niet alleen de mogelijkheid het giftige op een universele en vakkundige wijze nuttig te maken voor de zieke, ze maakt dit veeleer pas mogelijk door de gezonde bloot te stellen aan de giften; ze brengt de 'rechtvaardige' systematisch 'in beproeving' en maakt daardoor genezing mogelijk. Geneesmiddelen zijn in ieder geval vergif. Wie arts wil zijn, moet het giftige van de geneesmiddelen in de proef op eigen lichaam, vanuit het gezondzijn dat daardoor ziek wordt, vanuit de opwekking van duizendvoudige vergiftigingen en hun symptomen, verkennen en ondergaan. Curieuze paradoxie: de onvermoeide zelfvergiftiger heeft aan de geneeskunst een individueel specifieke zekerheid gegeven, die afziet van het grove, verdoezelende wegvergiftigen van de symptomen en met middelen werkt, die groot zijn omdat ze een milde macht ontplooiën.

Men moet zich de diëtist in Köthen, die een stel pedante voorschriften voor het dagelijkse leven in acht neemt, niet voorstellen als iemand die hygiënisch alle leed vermijdt, die het schadelijke op afstand houdt van zijn eigen lijf en zijn eigen ziel. Een oude gif-

dokter is hij geworden, een soort intoxicatie-fakir, die het er steeds weer op aan laat komen in een intro- en controverser te geraken met het gevaarlijke en destructieve. De *Reine Arzneimittellehre*, de basis van iedere homeopathie, kwam vanaf Hahnemanns eerste proef met kinabast tot op de dag van vandaag niet tot stand doordat artsen - zoals men zo mooi plausibel zegt - het goede voorbeeld gaven en al het ongezonde uit de weg gingen, integendeel: ze stelden zichzelf bloot, ze namen het vijandige, ze namen Satans in de wereld gezaaide substanties en Lucifers met waan en dood lokkende elixers gastvrij in zich op en leerden wat ze te betekenen hebben. En door deze verboden omgang met de al even verboden poeders, sappen, kruiden of ziektestoffen kwam het verlossende in hun handen terecht, het geneesmiddel, de lijfelijk-concrete bemiddelaarster in de genade hier in het aardse leven. Wat zich hier afspeelt, is het werk van ketters - en inderdaad is en blijft, ook vanuit de theologie bekeken, die in de homeopathie heimelijk aanwezig is zoals in iedere genezende daad, Hahnemanns geneeskunst een echte ketterij.

Met de oude in Köthen is het, als men scherper kijkt, anders gesteld dan hij zichzelf en de wereld wil doen geloven. Zeker, hij is de grote arts, de Hofrat, de redder, zeker ook de strenge bewaker van zijn uren en dus een nogal respectabele grijsaard. Maar is hij niet tegelijk een ongezegende, een teleurgestelde, heeft hij niet veel bitterheid zelf veroorzaakt? En steeds weer zorgt hij voor een toename van dat wat pijn brengt. In 1831 is, samen met de geschriften over cholera, zijn publicatie *Die Allöopathie, ein Buch der Warnung an Kranke jeder Art* verschenen; sindsdien vecht men niet alleen tegen hem, men haat hem ook. Haat, door hem veroorzaakt en geogst, waarheen hij ook kijkt. Zijn handelwijze in de ziekenhuiskwestie, al mag ze menselijk begrijpelijk zijn als maatregel om het werk dat op de tocht staat, op het laatste moment aan het schandaal te ontrukken, stootte iedereen voor het hoofd die nog geneigd was een restje

goede wil tot samenwerking op te brengen. Enkele getrouwen, Stapf en von Bönninghausen met name, bleven hem nog, maar - ze woonden ver weg, in Naumburg en in Münster, en ze wilden of konden zich in schrijfvaardigheid en schermkunstjes niet meten met de populaire medisch feuilletonisten die als aanvallers vanuit het allopathische en het liberale kamp in zwang waren. De aanvallers hebben het makkelijk, de bulderende grijsaard in Köthen geeft zich keer op keer bloot, hij raakt steeds sterker verstrikt in zijn woede en zijn onverdraagzaamheid. Het gaat hem om het laatste wat hij nog heeft, om de idee, om het centrum niet alleen van zijn leven, maar ook van de toekomst van de geneeskunde. Een toekomst die ook vandaag de dag beslist nog *voor* ons ligt.

Wat zou er anders nog zijn waarvoor de oude zou moeten vrez en strijden? De gezellin? Ze rust onder haar heuvel. De kinderen? Friedrich verdwenen, de dochters moeilijke karakters en zonder ster boven hun wegen. De leerlingen? Afvalligen, verraders, ondankbaren, dat lijken ze hem bijna zonder uitzondering. De wetenschap? Hij glimlacht slechts.

Wat blijft er dus nog? Het simile blijft, het oerfenomeen - en daarachter, het onverminderd heldere doel, zoals in het begin, het mensbeeld. Kijkt echter de empiricus Hahnemann om zich heen, waar leeft er dan nog een glimp van dit mensbeeld, waar stralen er nog trekken die aan de ideële werkelijkheid doen denken? Hij als eenzame, hard geworden, bijna tot in de kern van zijn wezen vergiftigde oude man - kan hij nog liefhebben? En zijn er nog schepsels die zijn liefde verdienen?

Niets meer lijkt hem zijn liefde waard behalve het simile. Alle liefde tot de schepsels heeft het simile vernietigd, hoewel de liefde tot de schepsels zijn drijfveer was toen hij het vond. Ook de liefde tot Henriette is aan het simile opgeofferd: bezeten van zijn werk heeft Hahnemann nooit de echtgenoot en vader kunnen zijn die hij destijds in Dessau beloofde te worden. Nu beseft hij hoe moei-

lijk het was een huwelijk met hem te leven - en daarom prijst hij, zonder schuld en toch met een slecht geweten, tegenover zijn nog ongetrouwde patiënten enthousiast het goede huwelijk: “Trouwt u maar hoe eerder, hoe beter, mijnheer! Het huwelijk is het algemene specificum voor lichaam en geest!”, maant hij in mei 1833 een bezoeker. - “En toch leeft u als weduwnaar?”, antwoordt deze, waarschijnlijk niet zonder ironie. Maar de achtenzeventigjarige, helemaal versomberd door de haat jegens de bastaardhomeopaten, tegen wie hij op dat moment een mateloze strijd voert, antwoordt: “O, daarmee is nog niet gezegd dat dat zo zal blijven!” Ongetwijfeld spreekt een mengsel van scherts en verlangen uit deze woorden. Maar tegelijkertijd trilt er iets in mee van Hahnemanns helderziendheid die eigen is aan de andere, de afgekeerde zijde van het ‘zeldzame dubbelhoofd’.

Inmiddels beleeft Köthen zijn herfst 1834. Op 8 oktober komt er een wagen door het nest gerold, dat zich al voorbereidt op de winterslaap. Maar daar zijn de kleinburgers toch nog wakker genoeg voor, om door het bladerwerk van de kamerplanten voor hun ramen te kijken, om heel intensief te observeren wat voor een soort wezen dat is dat uit die wagen stapt. Een dame, nog jong, in mannenkleden zoals de dames uit de romans van de twee jaar eerder overleden Goethe: een patiënte van de Hofrat, onaangemeld gearriveerd, nogal raadselachtig en veel, veel buitenlandser dan de andere vreemdelingen die vanuit het verre Oostenrijk of Denemarken of de Baltische provincies de oude dokter komen opzoeken.

Ze komt, dat weet men snel - want nergens wordt sneller geweten dan in kleine stadjes - uit Parijs, uit de metropool van het morbide land van waar ook madame de Staël naar Duitsland kwam gereisd om er het oergezonde aan te treffen, het puur rechtschapene, de Germania van Tacitus. En zeker wil ook de vreemdelinge haar travestierol op Köthense bodem ten einde spelen, een genezing-behoevende persoon die waarschijnlijk, zo gist men, meer baat zal

hebben bij de strenge leefregels van de door haar gekozen arts dan bij zijn poedertjes, korreltjes en druppeltjes.

Waar heeft ze eigenlijk wel last van dat ze zo vlug de Hofrat opzoekt, in plaats van eerst eens het hertogelijk paleis, de monumenten en de mortieren te gaan bekijken? Ook dat heeft men spoedig uitgevonden: *tic douloureux*, zo noemt zij het zelf in haar moedertaal - en aangezien de pijn rechts in de onderbuik zetelt, vertalen de burgers en vooral de burgeressen van Köthen het voor zichzelf met het eenvoudige en iedereen vertrouwde woord buikpijn. Maar de buikpijn schijnt voor haar niet zo belangrijk te zijn als de Hofrat persoonlijk die haar ervan moet bevrijden. Ook wat hij in zijn vele boeken heeft geschreven - en, Köthen weet het, dat heeft nogal wat ergernis gewekt binnen in de kleine wereld en in de grote wereld buiten - ook dat schijnt veel voor haar te betekenen. Ze zit dagelijks vele uren in zijn woning en parlementeert met hem over dingen die anders nauwelijks nog iemand wil horen, over potenties en psora en chronische geneesmiddelenziekte en over de toekomst van de geneeskunst - in het Frans trouwens, dat de oude vloeiend beheerst omdat hij, zegt men, reeds als arme student zijn geld door het vertalen van boeken uit het Frans moest verdienen en ook vandaag nog, wanneer hij tijd heeft, Franse boeken leest.

Maar heeft hij dan tijd? Men kent hem altijd slechts als degene die geen tijd heeft, die zijn patiënten moet behandelen of zijn geneesmiddelen moet bereiden of zich moet ergeren over vijanden in alle kampen of verderbouwen aan de bouw van zijn wereld. Tijd heeft Samuel Hahnemann voor niemand in Köthen - en nu, nadat die dame uit Parijs is gearriveerd, staat hij dag in dag uit tot haar beschikking?

Rond het huis van de Hofrat begint het geroddel te fladderen, het vlermuisgeveugelde, dat van het bloed des levens leeft en nooit genoeg krijgt. Zou de Française, die men het haast niet aanziet dat haar leeftijd vooraan in de dertig ligt, de bijna tachtigjarige

betoveren? Zou het waar zijn wat men in Köthen van Parisiennes meent te weten ...?

Melanie d'Hervilly-Gohier logeert bij een kennis van Hahnemann in Köthen; ze is schilderes - en bovendien is ze enthousiast over wat Hahnemann haar uit zijn wereld openbaart. Gedurende drie maanden zoekt ze hem dagelijks op, luistert naar hem, stelt vragen, bestudeert het wezen en de werkelijkheid van het simile en schildert het heldere, door de glans van witte lokken rond slapen en nek omlijste gelaat van de nu niet meer eenzame. Voor deze zijn de late herfst buiten, de novembermist, de adventstijd met klokgelui, de kerstnacht en het met torenblazersmuziek begroete nieuwe jaar onwerkelijk, deze hele winter, die voor hem lente is geworden, de eerste echte lente van zijn vele reizen. En het jonge jaar 1835, het tachtigste van zijn leven, nodigt hem uit voor een nieuwe reis. Waar zal die naartoe gaan? Melanie weet het en glimlacht.

Achttien hele dagen is het jaar 1835 oud, een kwart jaar kennen de Hofrat en mademoiselle Melanie elkaar, en Köthen beleeft iets onvoorstelbaars: de twee gaan trouwen. De tachtigjarige trouwt met een vrouw die zijn dochter, ja, zijn kleindochter zou kunnen zijn, de Duitser met een Française, de protestant met een katholiek, de minnende met een minnende.

Twee dochters wonen nog bij de vader. Hij koopt voor hen een eigen huis; Melanie moet in de kamers die nu ook van haar zijn, ongestoord haar gang kunnen gaan - en alles wat nog tot het oude lot behoort, moet uit de weg. Een jong paar heeft tweezaamheid zonder wanklanken nodig en weet zich die te verschaffen.

Köthen staat op zijn kop. De Hahnemannen merken het nauwelijks op. Ze spreken een andere taal dan de mensen om hen heen. Ook Regierungsrat von Bönninghausen staart stomverbaasd op het opengevouwen briefpapier als hij op 8 februari de mededeling van zijn vriend en meester ontvangt: "Voor mij heb ik slechts zo veel hier op rente gezet dat ik er desnoods van kan leven met mijn

sinds 18 januari mij ten deel geworden echtgenote Marie Melanie d’Hervilly, genoemd Gohier, een buitengewoon voortreffelijke dame uit Parijs, die daar hoog in aanzien staat, van de reinste zeden, met veel kennis, een helder verstand en het beste hart begaafd, voor wie eerst ik de meest volmaakte liefde heb gevoeld, die zij me in de ruimste mate beantwoordt, buitengewoon mooi van gestalte, 32 jaar oud (...) Ik ben met mijn echtgenote op huwelijkse voorwaarden getrouwd zodat mijn erfgenamen niets van haar (zij is vermogender dan ik) als ook de hare later niets van mijn bezittingen kunnen eisen (...) Tot nu toe voel ik me zeer gelukkig en monter in mijn nieuwe situatie, waarvoor ik talloze moeilijkheden heb moeten overwinnen...”

De moeilijkheden komen op rekening van de burgers van Köthen en de eigen kinderen en ambtelijke formaliteiten. Niemand kan het hun die lucht gaven aan hun scepsis tegenover een dergelijk huwelijk, kwalijk nemen. Ook de vijanden zijn aanwezig, zoals altijd. Een krant schrijft: “De jongeman beschikt nog over een fikse kracht en daagt alle allopaten uit: Doe het mij na als u kunt! Naast andere kostbaarheden gaf de oude bruidegom zijn jonge bruid, die vroeger als patiënte in mannenkleren bij hem was gekomen, een ring ter waarde van vijfhonderd talers en legateerde hij haar 40 000 talers; aan ieder van zijn kinderen echter vermaakte hij 32 000 *homeopathische* talers. Naar verluidt zouden verschillende allopaten geneigd zijn zich tot de homeopathie te bekeren.”

De spot laat hen koud. Hahnemann vertelt vertrouwelijk aan zijn vriend Scharpf dat zijn potentie onverzwakt is; vrouw Melanie schrijft aan een vriendin dat de “mannelijke kracht (van haar echtgenoot) fantastisch bewaard is gebleven”. Ook later verklaart zij: “Wanneer men dezelfde opvattingen heeft, hetzelfde denkt, dan is men van dezelfde leeftijd.” Geen twijfel, de echtgenoten leven in een echte liefde van hart en zinnen. In Hahnemanns testament van 2 juni 1835 staat onder § 13: “Voor het geval ik in mijn huidige

huwelijk nog kinderen zou verwekken (...).” Vijf jaar later vertelt een Amerikaanse arts die de vijftachtigjarige opzoekt: “Ik had me een heer in een iets fragiele toestand voorgesteld, die men de verschijnselen van de gevorderde leeftijd duidelijk aanziet. Maar niets daarvan. Hahnemanns stevige gedaante, zijn grote beweeglijkheid, zijn door de jaren niet in het minst aangetaste gehoor en zijn onverminderde gezichtsvermogen geven blijk van de uitstekende gezondheid waarin hij zich verheugt, en zijn wel het beste en ondubbelzinnige bewijs voor de voortreffelijkheid van het homeopathisch dieet en de leefwijze waar hij zich al vele jaren zo nauwlettend aan heeft gehouden. Zijn geestelijke vermogens schijnen naar het oordeel van allen die hem al langer kennen, in hun volle omvang en onveranderd behouden te zijn. (...) De apostel van het moderne Duitsland is niet ten prooi gevallen aan de gebruikelijke verwoestingen door de ouderdom, zijn lichamelijke krachten en geestelijke vermogens zijn die van een jeugdige grijsaard.” Op soortgelijke wijze laten andere bezoekers zich uit, die hem niet alleen met een onbevooroordeelde blik zien, maar ook met de ogen van de arts. Waarachtig, Hahnemann mag de spot van de krantenschrijvers gerust in trotse ernst omkeren en het woord laten bestaan dat ze hem in de mond leggen: “Doe het mij na als u kunt!”

Maar hij is de gevechten met zijn omgeving nu voorgoed zat. Zijn lente bloeit - wat moet hij zich verder laten vergifigen door nijd en boos gegrijns en vervolging en ontrouw? Hij wil eindelijk een leven naar eigen stijl leven, ongehinderd door de hatelijkheid van nabije en verre burens, hij wil ver wegtrekken uit de gehate omgeving, “om eindelijk”, zoals er in zijn testament staat, “bij mijn geliefde echtgenote, ver van de streek waar ik van alle kanten zo veel te verduren had, een geluk en een rust te vinden waarvoor mijn aangename huwelijk een waarborg is.” De bezonnen stijl van de ooit zo strenge rationalist wordt meteen uitbundig wanneer hij het over zijn jonge huwelijk heeft. Aan von Bönninghausen schrijft

hij in mei: “Een zo hemels leven als ik het met mijn bovenaards volmaakte echtgenote leid, kunt u zich niet voorstellen; bovendien schreeuwt sinds een aantal maanden een ieder van mijn kennissen me toe dat ik twintig jaar jonger ben geworden. Ze heeft zojuist mijn portret in olie binnen negen dagen afgemaakt, waarover iedereen in verwondering uitbreekt vanwege de gelijkenis en volmaakt-heid. Drie jaar geleden werd ze als de beroemdste dichteres en schilderes van Parijs en Frankrijk beschouwd, maar vanwege haar ziekte - een soort tic douloureux rechts in de onderbuik - mocht ze de laatste drie jaar geen penseel aanraken; nu kon ze het weer zonder klachten doen, zo ver is ze door mij hersteld, die engel van een vrouw!”

Op de vleugels van deze engel zal Hahnemann op eerste Pinksterdag naar Parijs worden ontvoerd. Zelf verlangt hij ernaar, en niemand kan hem meer tegenhouden. In Leipzig is men blij, in Köthen niet bedroefd. Al te veel ongewoons doet de bezienswaardigheden van de kleine stad schandaleuze vormen aannemen, maakt ze ongewenst. Een Hofrat met vele vijanden en vele voorname patiënten kan er dan nog mee door, maar een tachtigjarige met een jonge vrouw uit het buitenland die mannenbroeken draagt en in de paus gelooft, portretten schildert en beroemd wil zijn?

Wie is deze Melanie Hahnemann eigenlijk, vragen de Köthenaren met een minachtende ondertoon. Melanie heeft genoegzaam rondgestrooid wat ze van zich en haar verleden wil laten weten.

Haar ouders beschrijft ze als een ongelijk paar, de vader geestvol en geleerd, de moeder ijdel en alleen voor de eros levend. Een moeder die, zelf nog jeugdig en bekoorlijk, haar dochter gebruikt om mannen aan te lokken, vervolgens echter in jaloerse razernij uitbreekt wanneer hun genegenheid voorts alleen naar de dochter blijft uitgaan. Uiteindelijk moet de vader zich zorgen maken over het leven van zijn kind en is hij blij als de schilder Le Thièrre het jonge meisje als dochter opneemt en opleidt tot schilderes. Van de

verkoop van haar schilderijen leeft Melanie daarna zelfstandig in Parijs. Le Thièrè is een oude man. Een andere oude man, de politicus Gohier, lid van het laatste Directoire voor Napoleon, ontfermt zich over de getalenteerde en extravagante jongedame en wenst, als hij de dood voelt naderen, dat ze zijn naam gaat dragen. Sindsdien noemt ze zich Melanie d’Hervilly-Gohier en maakt ze in haar verhalen van Gohier de ‘laatste president van de Franse Republiek’. Le Thièrè overlijdt en wordt door haar op het kerkhof Montmartre begraven. De kist van de grijsaard beweegt zich schommelend door de steegjes van de klassieke bohème, een jonge, mooie schilderes begeleidt een oude kleurentovenaar naar het graf. Vervolgens overlijdt ook Gohier, en weer wordt een kist naar hetzelfde kerkhof gedragen en door Melanie in dezelfde grafkelder bijgezet. Het is dezelfde grafkelder waarin ook de derde grote grijsaard zal liggen die voor haar tot lotsbestemming wordt.

Maar voorlopig zijn ze een jong echtpaar dat van de oeroude maankastelen droomt, Melanie en haar tachtigjarige bewonderaar. Slechts nu en dan beseft ze dat het graf op de Montmartre haar nog hooguit een decennium van gemeenschap met hem kan gunnen. “Ik vreesde hem te vroeg te verliezen en zo om hem te rouwen dat ik eraan dood zou gaan”, vertelt ze later in een terugblik op haar leven.

Niet alleen qua leeftijd zijn de twee echtgenoten totaal verschillend, maar vooral ook qua karakter. Hahnemann beoogt en bemint geheel en al de waarheid; hij neemt de vormen en wat daarin van al wat geschapen is tot uitdrukking komt, als getuigenissen aan waarvan hij het waarheidsgehalte door geen spitsvondige uitleg of speculatie durft te vertroebelen. Hij werkt als kennend wezen en als arts met dat wat de schepsels over zichzelf te vertellen hebben, of dat nu de symptomen van het zieke organisme zijn of de symptomen opgewekt door de geneesmiddelproef. Melanie kent deze Duitse, op de geest georiënteerde waarachtigheid van het

wezen niet. Zij is kunstenaar, het avontuur met koketterie toegevoegd; haar domein in het heelal heet Montmartre, waar men aan de schone schijn weeft en erin zwelgt. Een dode politicus van middelmatige allure straalt minder licht dan een President van Frankrijk die tragisch voor de Corsicaan moest wijken, dus corrigeert ze zowel de als ook haar geschiedenis. Haar Hofrat Samuel spreekt zeker tot haar hart, een hart dat geleerd heeft voor grijsaards te slaan, maar hij spreekt ook tot haar ijdelheid. Hij mag geen Philemon zijn, want zij is geen Baucis; liever zou ze een Simon Magus in hem zien, die met haar, zijn Sophia, wonderdoend en hoogst beroemd in de wereld rondtrekt.

Ze kent Hahnemanns verdriet, weet hoe moeilijk het hem wordt gemaakt in het land van de politieverordeningen, waar homeopathische huisapotheken door gerechtsdienaren in beslag worden genomen - in dit land waarop het woord dat een profeet niet geëerd is in zijn vaderland, dubbel en dwars van toepassing is. Etherische waarheden gaan voor de Duitsers pas stralend op wanneer degenen die ervoor vochten, allang in het vergeten graf rusten: Paracelsus en Kepler, Jakob Böhme en Abraham von Franckenberg, vele, vele namen nog, altijd hetzelfde. Moet ook Hahnemann, door zijn nieuwe huwelijk meer dan ooit een doelwit van hatelijk gegrijs, ergens in Köthen op het kerkhof van de brave burgers liggen, terwijl de prulschrijver Griebelich in Karlsruhe de lauweren van de homeopathie oogst? Melanie is niet van plan dat toe te laten. Ze fluistert haar echtgenoot magische woorden in, waarvan het eerste waarschijnlijk l'amour en het laatste Grand Orient de France geheuten zal hebben; ze weet hem met haar liefde en met zijn verlangen om als vrijmetselaar broer onder geestverwante of tot geestverwantschap te stemmen broers te mogen zijn, naar Parijs te lokken.

Maar ze wenst niet dat een vertrek uit Köthen enige bittere nasmaak achterlaat. Dat Hahnemann gewoon weer, zoals zo vele keren, in de rammelende reiswagen stapt, laat de meesteres van het

Als het echtpaar op 7 juni 1835 uit Köthen vertrekt, weet Hahnemann dat in Parijs talrijke bewonderaars van zijn werk op hem wachten, onder wie er geen Moritz Müllers en geen Ludwig Grießelichs zijn. De enige tegen wie hij bij voorbaat wrok voelt, is Ernst von Brunnow, die in Parijs het *Organon* heeft vertaald en verminkt. Maar deze wrok wordt overstemd door zo veel blijde verwachting dat hij geleidelijk aan verandert in bereidheid tot verzoening.

Vrienden uit Köthen en de familie begeleiden de vertrekkende wagen van de Hofrat en zijn echtgenote tot Halle. Daar wordt in het hotel *Zum Kronprinzen* het afscheidsetje gegeven. Iedereen weet dat men elkaar nooit meer zal zien. Voor de vrienden glijdt Hahnemann weg in het avontuur, maar zelf gelooft hij dat eindelijk de reis naar het geluk begint, en Melanie weet hem daarin verder aan te moedigen. Als de wagen uit Halle vertrekt, zwaaien maar enkele zakdoeken de man uit die voor de geneeskunst van alle tijden als niemand anders het waagstuk van de wijsheid heeft gewaagd. Het is geen hartverscheurend afscheid, geen wereldschokkend moment. U kunt gerust westwaarts trekken, heer Hofrat, men houdt u niet tegen, men laat geen traan om u.

Maar in Leipzig leven de pleitbezorgers van je idee, zoals zij menen, de sterke voorvechters voor een wetenschappelijk goed gefundeerde homeopathie, die garant staan voor de toekomst van het simile. Hoe zullen zij, die profiteren van jouw werk en jouw daden als arts, op het definitieve afscheid reageren? Verbijsterd? Bedroefd? Stilletjes verheugd? Of met de behoefte om dankbaarheid te betonen? Of met een geste van devotie?

De ware wetenschapper staat niet stil bij zo iets twijfelachtigs als de gemoedsbewegingen. Hij zit tot over zijn oren in het dagelijkse werk. Rummel heet de man die in het julinumnummer van de *Allgemeine homöopathische Zeitung*, het orgaan van de groep in Leipzig, verslag uitbrengt over Hahnemanns verhuizing naar Frankrijk. Het artikel verdient in zijn volle omvang en met alle erin meeklinkende

gevoelsnuances te worden weergegeven. Het luidt: “De heer Hof-rat dr. S. Hahnemann is op 14 juni naar Parijs vertrokken.” Dat is de weerklink die het vaderland zijn zoon mee op weg geeft.

Op 21 juni, de dag van de zomerzonnenevende, ontvangt de stad aan de Seine haar nieuwe burger. De verstandige vrouw Melanie heeft, zoals nu blijkt, haar oude woning in de Rue des Saints Pères nooit opgegeven; in het geheim is ze vanaf de eerste dag overtuigd geweest dat het haar zou lukken - en waarschijnlijk heeft ze ook de opdracht gehad - om Hahnemann, die zelf een soort Saint Père is, daar naartoe te halen. Met open armen en uitbundige hartelijkheid wordt hij onthaald. Het mixtum compositum van eros en het werk van geheime genootschappen heeft vaak, zoals ook hier, zijn waarde bewezen in de kroniek van het geniale in de mensheid.

De homeopathie bloeit reeds in Parijs. Sinds een jaar bestaan er al twee homeopathische vaktijdschriften en een *Institut Homeopathique*, bovendien worden er colleges gehouden over Hahnemanns idee en de daaruit voortvloeiende praktijk van de geneeskunst. Een *Gallicaans Genootschap voor Homeopathie* verenigt alle homeopathische artsen van heel Frankrijk; de secretaris, dr. Peschier, heeft reeds in 1834 in een ‘aan de grote Hahnemann’ gericht schrijven het erediploma aan deze overhandigd - net op het moment dat in het vaderland de strijd met de halfhomeopaten het hevigst woedde. Terwijl Müller in Leipzig en Griebelich in Karlsruhe de sterren waren van een halfhomeopathische tegenbeweging die Hahnemann als een zonderlinge grijsaard behandelde, stond er in het schrijven van het *Gallicaans Genootschap*: “Alleen het genie verdient bekroond te worden, en de genius van de homeopathie bent u, zonder wie deze heerlijke wetenschap nog geboren zou moeten worden.” Hahnemann heeft de “eerbiedige huldigingen van alle leden” toen in stille vreugde aanvaard en op de hem eigen wijze, vanuit een religieuze opvatting van zijn missie, beantwoord:

“Moge God de Heer, wiens werktuig ik slechts ben, uw inspanningen zegenen, net als die van alle artsen met mij die aan de voor de mensheid zo nodige hervorming van de geneeskunst werken.” De bedankbrief eindigt met de verklaring: “Ons principe is, net als het licht, een van de grote waarheden van de natuur.” Dit zijn geluiden die ons bekend zijn van het plan van de Rozenkruisers voor een ‘Algemene Hervorming van de gehele wereld’.

Maar zoiets mag Hahnemann tegen zijn landgenoten, van een enkeling afgezien, niet zeggen, want van het simile willen ze een farmacologische aanvulling op de schoolgeneeskundige methoden maken, ze willen het inlijven in de algemene, causaal onderzoekende geneeskunde, en daarom protesteren ze tegen Hahnemanns bewering dat het een oerfenomeen is, een macht die je slechts kunt gebruiken, maar niet causaal interpreteren en met het denken van de schoolgeneeskunde versmelten. In Frankrijk leeft nog de echte, de klassieke homeopathie; dat maakt Hahnemann op uit alle uitingen die daar vandaan komen - en nu, in de hete juni- en juliweken na zijn aankomst in Parijs, kan hij zich er zelf van overtuigen. Hij hoeft niet als docerende academicus op te treden, hem is de rol toegewezen van verkondigende profeet, van openbaarder van de geheimen der genezing.

Net als in het vaderland is ook in Frankrijk de officiële, academische geneeskunde allopathisch ingesteld. Over het bestaan en de activiteit van deze tegenstanders maakt Hahnemann zich geen illusies; zij liggen hem niet zwaar op het hart. Zijn werkelijke, grote zorg zijn en blijven zij die de zuivere idee bederven, de bastaardhomeopaten zoals hij ze noemt. Die komt hij in Parijs niet tegen; en vooral de vele tijd-, kracht- en moedverslindende intriges blijven uit. Dat de Franse allopaten zich tot de minister van Openbaar Onderwijs en Gezondheid, Guizot, richten met het verzoek om de naar Parijs gereisde dwaalleraar Hahnemann de beoefening van de geneeskunst te verbieden, aanvaardt deze als een vanzelfsprekende

reactie. De homeopathie is zo totaal anders georiënteerd, qua denken en methode zo fundamenteel verschillend van de oorzakelijk onderzoekende en naar de telkens heersende theorieën behandelende schoolgeneeskunde dat het onbegrijpelijk zou zijn als men er van die kant niet met verbitterde vijandschap op zou reageren. De minister antwoordt op het rekest van de tegenstanders: “Hahnemann is een geleerde van grote verdienste. De wetenschap moet vrij zijn voor iedereen. Als de homeopathie een hersenschim is of een systeem zonder innerlijke samenhang, dan zal ze vanzelf ten onder gaan; als ze daarentegen een vooruitgang betekent, dan zal ze toch verbreiding vinden, ondanks onze protectiemaatregelen, en juist dat zou de Academie voor al het andere moeten wensen, de Academie die de opdracht heeft de wetenschap te bevorderen en haar ontdekkingen aan te moedigen.”

Hahnemann krijgt dus de vergunning om te praktiseren. Enkele kranten in dienst van de academische wetenschap schreeuwen moord en brand en mengen chauvinistische geluiden in hun geschreeuw, want Hahnemann is Duitser, en aangezien de strijd tegen zijn kunst zonder succes is gebleven, is er alleen nog de optie om haatinstincten tegen hem te mobiliseren. Maar ook dat mislukt. De grote arts blijft nu, als volmaakte, boven alle polemiek.

Op 15 september, enkele maanden na Hahnemanns aankomst in Parijs, organiseert het *Gallicaans Genootschap voor Homeopathie* een driedaags congres met Hahnemann als erepresident, nadat eerder al de homeopaten van Parijs officiële welkomstfeesten voor de meester hebben georganiseerd en hem een geldinzameling voor de stichting van een homeopathische polikliniek in het vooruitzicht hebben gesteld.

Twee met bloemen en linten versierde equipages halen de grijze dokter en zijn jonge vrouw op. In de vergaderzaal wordt hij, de erepresident, door de vicevoorzitter naar de versierde voorzittersplaats geleid om de openingstoespraak te houden. Jeugdig slank,

met een wijze glimlach, stralende ogen en een ver dragende stem roept hij, de witharige Duitser, de artsen van Frankrijk, de artsen van de wereld, de artsen van alle toekomst nog eenmaal de grote boodschap toe, die de geneeskunst duizenden jaren heeft gemist en die nu gegeven en beproefd is om altijd jong en levendig te blijven: “Mijn lange en gelukkige praktijk, gedocumenteerd door mijn dagboeken, waar ik bereid ben mededeling van te doen, bewijst dat de *zuivere* homeopathie, beoefend door personen die ze grondig hebben bestudeerd en volledig beheersen, alleen voor alle behoeften van de lijdende mensheid toereikend is. (...) De ouderdom, die zijn komst niet uitstelt, heeft desondanks mijn hart niet bekoeld, noch mijn gedachten verzwakt, en de homeopathie zal altijd mijn ziel blijven vervullen. (...) U, studerende jeugd van Frankrijk, wie de oude vergissingen nog niet hebben kunnen bereiken en die nu in arbeidzame nachtwaken de waarheid zoekt, kom naar me toe; want ik breng u de zo lang gezochte waarheid, deze goddelijke openbaring van een eeuwige natuurwet. Het zijn feiten waar ik me op beroep om u te overtuigen; probeer niet ze te verwerpen voordat een zorgvuldige en volledige bestudering u van succes zal verzekeren. Dan zult u, net als ik, de Voorzienigheid prijzen voor het onmetelijke goede dat zij door mijn geringe inspanningen heeft laten neerdalen op aarde, want ik was maar een zwak werktuig van haar macht, waarvoor alles zich in deemoed moet buigen.”

Dr. Dufresne, de voorzitter van de vereniging, antwoordt op de machtige preek van de machtige grijsaard met woorden die het pathetische karakter van het feest nog benadrukken: “Hoort u, mijne heren en alle inwoners van Parijs, hoort u wat vele jaren geleden de filosoof heeft geschreven die uw instituties en zeden zo goed heeft geschilderd: ‘Wanneer zal de edele en verstandige man komen die de tempel van de oude Aesculapius weer zal openen, de gevaarlijke instrumenten van de chirurgen zal breken, de winkels van de apothekers zal sluiten en deze op gissingen gebaseerde

geneeskunde met haar medicamenten en vastenkuren zal vernietigen? Welke mensenvriend zal eindelijk een nieuwe geneeskunst verkondigen, aangezien de oude de mensen doodt en plaatsen en landen ontvolkt?’

Voilà, hier is de man! Hij is de voorzitter van uw vereniging! Zijn naam legt mij het stilzwijgen op; hij is boven iedere lof verheven.”

De schaduw van Rousseau werd dus opgeroepen. Een leven in overeenstemming met de eeuwige wetten, terug naar de natuur, in de schoot van de oerfenomenen, afdalend naar de moeders. Dieper dan de Gallische artsen kijkt Hahnemann vandaag, dieper schouwt hij door de droom heen die hem geschonken wordt. Is dat werkelijk waarheid, dit moment van hoogste triomf, deze drieklank van roem, liefdesgeluk en overtuiging van zijn roeping, dit late bloemstuk van het leven, samengesteld uit lauwer, rozen en immortellen? Is zijn hele leven werkelijk waar geweest met zijn doorwaakte nachten als student en zijn geld- en gewetensnood, met de reizen in de huifkar en de kathedergevechten, met Klockenbring en ‘God Wezel’, prins Schwarzenberg en de knusse kleinburgerlijkheid in Köthen? Ach, wat is waarheid? Als een droom ligt alles achter hem, maar het verblindende nu, de witte golfkam van de vervulling, is dat iets anders dan droom? God weet het, denkt Hahnemann, en hij kijkt over de bloemen op tafel, over de donkere lokken van de geliefde vrouw, over de knappe gezichten van de collega’s heen tot zijn oog het enige vaderland vindt dat aan de arts is toegewezen: het rijk van het lijden. Waarheid bestaat alleen in de liefde; liefde voor de zieken blijft het enig werkelijke in al de afwisselende beelden van het vroegere en het tegenwoordige beleven, met liefdeskracht wil hij God danken voor dit moment, wil hij tot aan zijn dood blijven wat de diepste zin aan zijn bestaan geeft: een helper en genezer zonder weerga.

De daverende huldigen aanvaardt hij, drie dagen lang - ze moedigen hem alleen maar aan in zijn vastbeslotenheid ze waard

te willen zijn door zijn rechtstreekse bezigheid als arts; patiënten wachten op hem als het feest is afgelopen.

Patiënten die hij nu weer benadert, arts meer dan ooit. Hij, die al lang geen ziekenbezoeken meer heeft afgelegd en gewend was zijn patiënten alleen in zijn spreekkamer te ontvangen, is ineens bereid weer de woningen van de bedlegerigen op te zoeken. Geen inspanning is hem te veel, allerm minst het werk van de spreekuren, dat in het onmetelijke groeit. Melanie helpt hem daarbij, ze heeft zich als een ware meesterleerling met hart en ziel in de homeopathie gestort en ziet zichzelf al helemaal als arts. De patiëntendossiers en symptomenregisters worden door Hahnemann uit Köthen teruggevorderd, want hij heeft ze weer geregeld nodig; zijn dochter Luise, die ze als herinnering cadeau had gekregen, stuurt ze hem in antwoord op zijn brief toe. Ze zal ze terugkrijgen, belooft hij haar. Het loopt echter anders af: ook na Hahnemanns dood houdt Melanie alle aantekeningen omdat zij als arts wil blijven werken.

Wie van de Duitse vrienden - laat staan van de vijanden - zou Hahnemann nog herkennen als hij hem nu zou zien? Hij is vol scheppingselan als nooit tevoren; de strijder mag weer helemaal genezer zijn; waar ooit tegenstanders loerden, stroomt hem nu dank en devotie tegemoet. "We genieten hier twintig keer meer eer en aanzien dan ik in mijn vroegere omgeving heb ervaren", schrijft hij na een half jaar in Parijs aan von Bönninghausen - en hij deelt de trouwe vriend uit Münster mee dat hij van plan is van zijn Franse leerlingen "iets goeds te maken, als God me nog zo lang laat leven - waar het wel naar uitziet, aangezien de velen die me anders hebben gezien, me ongevraagd verzekeren me nooit zo opgewekt en fris te hebben gezien als hier; en zo voel ik me ook, God zij dank!" De velen waar hij het over heeft, zijn Franse patiënten die hem ooit in Köthen hebben opgezocht en die hem nu nauwelijks herkennen; ook Ernst von Brunnow, de vertaler en vroegere vriend, hoort bij de kennissen uit het verleden. Hahnemann is zo dolgelukkig dat

hij de pijnlijke affaire rond de tweede Franse editie van het *Organon* vergeet en von Brunnow uitnodigt tot een verzoening. Hij wil hier alleen goedwillende en oprechte mensen om zich heen zien. Het is al erg genoeg dat het er in het oude vaderland, waar net de bedrager Fickel het ziekenhuis te schande maakt, heel anders uitziet. In andere brieven naar Duitsland vertelt hij dat hij zich zo krachtig, monter en vrij van klachten voelt als op zijn dertigste of veertigste. Zo raakt hij ten slotte vervuld van dankbaarheid tegenover de nieuwe omgeving, die hem tot het vaste besluit brengt nooit meer naar het gekijf van de oude terug te keren. “Al zou ik vijftig of zestig jaar jonger zijn, ik zou het niet in mijn hoofd halen ooit weer naar Duitsland terug te keren”, schrijft hij in een andere brief aan von Bönninghausen.

Ondanks alles blijft Hahnemann ook in Parijs de diepzinnige Duitser, die zich onontkoombaar gebonden weet aan het waagstuk van de wijsheid. Hij simuleert geen seconde lang het Franse wezen; hij is vanuit de kern trouw aan zijn vaderland, maar heeft iedere neiging verloren om het bittere profetenlot, miskend, vervolgd en uitgescholden te worden, daar opnieuw te ondergaan. Aan Constantine Hering schrijft hij naar aanleiding van zijn benoeming tot erepresident van de Hahnemann-Vereniging in Philadelphia en met betrekking tot de Homeopathische Academie aan de andere kant van de oceaan: “Dat de Academie Duits is en Duits zal blijven, is een patriottische instelling en zeker van voordeel voor de kunst, *want deze daalde op Duitse bodem uit de hemel neer.*” In dezelfde, midden uit het Parijse geluk geschreven brief drukt hij in lapidaire woorden uit hoe zeker hij weet dat hij en zijn werk onder Gods leiding staan. Alle twijfels en alle depressies zijn nu verdwenen, wanneer hij als een patriarch uit het verleden uitroept: “Onze goede God zal uw grote onderneming *zeker zegenen. Ik ken Hem!*”

Hij kent Hem, en hij dient Hem; dient Hem in het beroep waar God van houdt als van geen ander en dat naar de woorden van